

મા. પટેલ બીલનું પરિણામ.
યાને

એક મહાત્માનું શંભુ મેળાનું, સ્વપ્નું.

“વિદેશી સમાજોની કાર્યપદ્ધતિ ગૃહણ કરવાનો પ્રયાસ નિરર્થક છે. હિંદમાં એ પદ્ધતિ અશક્ય છે અને તે અશક્ય છે, એટલા માટે આપણે ઇશ્વરનો આભાર માનવો જોઈએ. આપણે આપણી સમાજને મારી અમળાવીને તેનું વિદેશી સમાજમાં રૂપાંતર કરીશું નહિ. અન્ય પ્રજાઓની સંસ્થાઓ પ્રત્યે હું ધૃણાની નજરથી જોતો નથી. તે સંસ્થાઓ તેમને માટે ઉપયુક્ત છે, પણ આપણે માટે નથી. જે વસ્તુ તેમને માટે મીઠાઈની ગરજ સારતી હોય તે આપણે માટે ઝેરની ગરજ કેમ ન સારે? પહેલો પાઠ તો આજ શીખવાનો છે. અન્ય શાસ્ત્રો, અન્ય સંસ્થાઓ અને અન્ય રીતિ રિવાજોમાંથી તેમની આધુનિક પદ્ધતિઓ પ્રાદુર્ભાવ પામી છે. આપણા ઇતિહાસ અને સહસ્ત્ર વર્ષના આપણા કર્મને અનુસરીને આપણે ખુદ આપણા પોતાના જ માર્ગે પ્રયાણ કરવું જોઈએ, અને આપણે તેમજ કરવું પડશે.”

સ્વામી વિવેકાનંદ.

—:o:—

સને ૧૯૧૬.]

મુંબઈ.

[સંવત ૧૯૭૫.

કિંમત રૂ. ૦-૩-૦.

રામદાવાદ

“આપણી સામાજિક સ્થિતિ સુધારવાને આ કે તે ખાસ ખામી

ગુજરાતીક સુધારાકાર સંસ્થાની ચળવળની નેમ નથી અને હોવી પણ મ
જોઈએ. મનુષ્યની બુદ્ધિને મુક્ત કરીને, તેની ફરજનું ધોરણ ઉંચું
કરીને, અને તેની સર્વ શક્તિઓ શ્રેષ્ઠ બનાવીને આખા માણસને
ફરીથી નવો બનાવવાની, તેને શુદ્ધ કરવાની અને તેને શ્રેષ્ઠ બનાવવાની
નેમ છે. મુક્ત થયેલ પુરૂષત્વ, ઉછળતી આશા, કદાપિ ફરજને નહિ
છોડનાર ધર્મ, સર્વની સાથે એક સરખું વર્તન ચલાવનાર ન્યાયની
ભાવના, અનાચ્છાદિત બુદ્ધિ અને સંપૂર્ણ રીતે ખીલેલી શક્તિઓ
અને છેવટે સઘળી મર્યાદાઓને વટાવી જનાર પ્રેમ સહિત પુનઃ
નવીન થયેલું હિંદુસ્થાન દુનિયાની પ્રજાઓમાં પોતાનું યોગ્ય સ્થાન
લેશે, અને પરિસ્થિતિ અને પોતાની ભવિતવ્યતાનું સ્વામી બનશે.
આ નેમે પહોંચવાનું છે—આ વાગ્દત્ત ભૂમિ છે.”

નામદાર રાનાડે.

“જ્ઞાતિઓમાં એકતાની લાગણી છે. એકતાને લીધે મમતા છે;
સહકારિતા છે. સહકારિતામાં સેવાભાવ, ત્યાગવૃત્તિ રહેલાં છે. ‘વર્ણા-
શ્રમ’ પ્રમાણે નાતોની રચના હોવાથી પ્રત્યેક નાતને પોતાની વિશુદ્ધિ,
ધર્મપરાયણતા, હિન્દુસમાજની અખિલ ઘટનામાં રહેલા પોતાના
યોગ્ય સ્થાનનું અભિમાન છે. નાતોમાં સમાનતા છે, ઉચ્ચનીચતા,
શ્રીમંત કે અદિનિચનના ભેદ નથી. સર્વે એકસરખી જ્ઞાતિસેવા કરે છે.
લોકશાસનના બીજા એમાં રહેલાં છે. પ્રત્યેક નાતને હિન્દુપણાનું
અભિમાન છે. હિન્દુ સંસ્કૃતિ તેમનાં જીવનમાં વણાએલી છે. દરેક
નાતને પોતાની ભાવના, પોતાનો આદર્શ હોય છે. મદિમા, પરા-
ક્રમની ભૂતિ તેમની કદપનાએ ઘડેલી હોય છે. ઉત્કર્ષ અથવા
પ્રવૃત્તિની પ્રેરણા એ કદપનામાંથી આવે છે. આપણી નાતોમાં
સહકારિતા, દયા અને સમાનતા એ ખાસ કરીને તરી આવે એવા
ગુણો છે.”

સ્વ. રણજીતરામ વાવાભાઈ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૅ.પીરાસિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૮૮-૪ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ પદ્મ લાલ પરીણામ

વિગય સૃષ્ટિ પર : ૨૩૭૫૨.૪૪૮૮ : ૩

શંભુ મેળાનું સ્વપ્નું.

એક દિવસ મહારા મકાનમાં હું સુતો હતો. ત્યાં ઉઘમાં બજારો થવાથી સ્વપ્નાં આવવા માંડ્યાં. તે પૈકી મુખ્ય સ્વપ્નું જે મહેને સારી રીતે યાદ રહ્યું તે રસિક હોવાથી તેની હકીકત નીચે મુજબ રજુ કરું છું.

*

*

*

રૂતુ હેમંત ચાલતી હતી. પરંતુ ગરમી સખત પડતી હતી. એક મહા નદીના કાંઠા ઉપર જ્યાં ઉત્તમ ઓવારાઓ બાંધેલા હતા, જેની નજીકમાં વૃક્ષની લતાઓ ઝુકી રહી હતી, જેનું નિર્મળ પાણીનું વહન પશ્ચિમ તરફ થતું હતું, અને જ્યાં અનેક મનુષ્યો પોતપોતાની ઉપાધિમાં મશ્ગુલ હતાં, તે નદીના એક ઓવારાપર મનપસંદ જગ્યાએ આ સ્વપ્નની કથાનો નાયક વિદ્યાલક્ષ્મી પોતાના કેટલાક મિત્રો સાથે સાંજના હવા ખાવા માટે આવ્યો હતો. ખાનુમાં જુદા જુદા ધર્મના સાધુઓ પોતપોતાની મર્યાદા પ્રમાણે માર પુરવીયા અને તેર ચોકા' એ કહેવત અનુસાર જુદા જુદા ચોકા લગાવી રસોઈ કરતા હતા. તેમજ અન્ય ગૃહસ્થો પણ પોતપોતાની મંડળીઓ સાથે એસી આનંદ લેતા હતા. ઘણું કરીને આ સ્થાન નર્મદા કાંઠે આંજોલનું હશે, એમ સ્વપ્નમાં અનુમાન થયું.

વિદ્યાલક્ષ્મી—મી. શાંતિલાલ હિંદમાં હાલ કેવો પ્રસંગ ચાલે છે ! ખ્રીષ્ટીય સામ્રાજ્યના વિજયથી વાતાવરણ હલમલી રહ્યું છે, અને વખત જાય તેમાં હિંદને પૂર્ણ સ્વરાજ્ય મળવાની અનુકૂળતા છે. પરંતુ તેમાં નડતર ફક્ત એકજ છે, તે જો નિકળી જાય તો આપણો વિજયજ છે.

શાંતિલાલ—કેમ વારં ?

વિદ્યાલક્ષ્મી—ભલા માણસ, ખબર નથી ! આપણા હિંદુઓમાં ઐક્યની ખામી છે કારણ કે લગભગ છ કરોડ અસ્પર્શ્ય લોકો જેની ગણતરી હિંદુમાં છે તેનો આપણે તિરસ્કાર કરીએ છીએ તે યોગ્ય નથી. તેઓના હાથમાં હાથ મેળવી તમામ હિંદુઓ એકત્ર થાય, અને તેમને પોતાના સમાન ગણે, ખાનપાન અને લગ્નાદિના વહેવાર તેમની સાથે ચાલુ કરે અને દરેક રીતે તેમને “આત્મા સો પરમાત્મા” એ નિયમાનુસાર ભાઈઓ સમાન ગણે તો કેટલો અધો ફાયદો થાય ?

અરે ! અસ્પર્શ્ય કોમની વાત તો એક બાજુએ રહી. પરંતુ આપણા હિંદુઓમાં અનેક જાતિઓ છે, જે એક બીજાનું ખાતાં ખીતાં અથવા અડકતાં પણ વટલાય એ કેવો ભુલમ ! વળી વાણીયા, બ્રાહ્મણ વિગેરેની કોમની પેટાકોમ જેમાં એક બીજાને ભાણા વહેવાર છે, છતાં કન્યા વહેવાર નથી. તેમજ કેટલાક બ્રાહ્મણો તો બીજા બ્રાહ્મણો સાથે જમતાં પણ વટલાય છે ત્યાં પછી દરેકના મત કેવી રીતે એક થાય અને તે વળી ઐક્યતાવિના આપણે સ્વરાજ્ય કેમ નભાવી શકીશું તેનો મહારા મનમાં મ્હોટો સંતાપ થયા કરે છે.

હું એમ. એ. થયો. કેટલાક મંડળોના સભાસદ તરીકે મહેં માન મેળવ્યું છે, છતાં મહારા જેવાથી જ્યારે આ કામ પાર ન ઉતરે ત્યારે ખીજા કાણુ કરશે? એટલા પુખ્ત વિચાર કર્યા બાદ મહેં નક્કી કર્યું છે કે, તમામ હિંદુઓએ એકબીજા સાથે રોટી વહેવાર તથા ખેટી વહેવારથી જોડાવું જોઈએ. અને ગમે તે ભાગે આ જાંદગીમાં મહારે તે કામ પાર ઉતારવું. અલબત્ત, આવા મહાભારત કામમાં હાલના જમાનાની કેળવણી લીધેલા આપના જેવા યુવાન મિત્રોની મદદની મદને જરૂર પડશે અને સર્વે ભાઈઓની મદદથી આ કામ જરૂર હું પાર ઉતારીશ.

ખોદાલાલ—અને મહારો મતતો એટલે સુધી છે કે તમામ હિંદુમાં દરેક કામ સાથે રોટી વહેવાર તથા ખેટી વહેવાર શરૂ કરવાથી પક્ષાપક્ષીનો સવાલજ રહેશે નહીં.

નવરંગરાય—અને જો તમે આ કામ ઉપાડવાની હિંમત કરતા હોય તો હું તથા મહારા ખીજા મિત્રો આપને સહાય કરવા તૈયાર છીએ. પરંતુ જે કામ કરો તે વિચારીને કરજો. જો પાછા પડશે તો તેના જેવી ખીજા એક પણ નામોશી ગણાશે નહીં. વળી તેમાં તમારા પુણ્ય વૃદ્ધો, જ્ઞાતિજનો અને ન્યાતના પટેલો આડા આવશે તેમાંથી અચવાનો પણ કાંઈક માર્ગ સાથે સાથે શોધશો તો વધારે સારું એમ મદને લાગે છે.

(એટલામાં રામનાથ શાસ્ત્રી દાખલ થાય છે.)

શાંતિલાલ વિગેરે—શાસ્ત્રી મહારાજ, આપને પ્રભુમ કરીએ છીએ.

શાસ્ત્રી—ભાઈઓ ચિરંજીવ રહો. કેમ, છો તો ખુશીમાં ને?

શાંતિલાલ—જ મહારાજ, આપના આશીર્વાદથી આનંદ છે.

શાસ્ત્રી—(હસતે મ્હોડે) લાઇઓ, કોઇ દિવસ નહીં અને આજે અહીં સર્વે પંચરંગી ગૃહસ્થો ભેળા થયા છે તેનું કાંઈ તાત્પર્ય હોવું જોઈએ.

(જે મંડળી દૂર બેઠી હતી તેઓ એક પછી એક શાસ્ત્રી મહારાજની પાસે આવવા લાગી.)

શાંતિ—મહારાજશ્રી, એવું કારણ તો કાંઈ નથી. પણ નવરા બેઠા આ સુધરેલા યુવકો દેશોન્નતિમાટે સહજ ચર્ચા કરે છે.

શાસ્ત્રી—હીક છે. મ્હને જણાવવાને હરકત ન હોય તો જણાવવા મ્હારી પ્રાર્થના છે.

શાંતિ—નહીંજ, એમાં છાનું કાંઈ નથી. પરંતુ આ મ્હારા મિત્રોનો એવો વિચાર છે કે હિંદના હિતને સાર તમામ હિંદુ કોમોમાં રોટી અને બેટી વહેવાર કાંઈ પણ નિષેધવિના ચાલુ કરવો, કે જેથી ભવિષ્યની પ્રજાને સ્વરાજ્ય ભોગવવામાં અથવા હિંદુ કોમનું હિત જાળવવામાં હિંદુની પેટાકોમના જે અંતરાય આવવા સંભવ છે તે દૂર થાય.

શાસ્ત્રી—શાઆશ, એ હિંમતને પણ ધન્ય છે. પણ કહેવા પ્રમાણે કરનાર તો કોક વિરલાભ. અને તેમ થશે, તો ઘોડા ગધેડાના સંગમથી જેમ અચ્ચર જેવી ઉત્તમ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે તેમ હિંદુઓ માટે પણ જમાના પ્રમાણેના ઉત્તમ ખીજક તૈયાર થશે. અને તેથી ભવિષ્યની પ્રજાનું દારિદ્ર જરૂર મટી જશે. રંગ છે તમારી પાશ્ચાત્ય વિદ્યાની ખુખીને! જે ધર્મની કળવણ

નિશાળમાં અપાતી હોય, તો આવા વિચાર આવેજ નહીં. એમ કહી પોતે સાયંસંધ્યા માટે ઓવારા તરફ ગયા.

શાંતિં — મહારાજશ્રી નમસ્કાર.

શાસ્ત્રી—આશિર્વાદ ભાઈઓ. સંધ્યા કરીને હમણાં આવું છું.

વિદ્યાં—(જે આડો પડી મ્હોડામાં ચીરટ પુકતો પુકતો, જે આ ચર્ચા નિશ્ચિંતપણે સાંભળતો હતો તેણે રામનાથ શાસ્ત્રીના ગયા પછી શાંતિલાલને પૂછ્યું) ભાઈ શાંતિલાલ, આ જુના જમાનાના જંગલી જેવા દેખાવનો કાણુ હતો? તમે તેને ઓળખો છો?

શાંતિલાલ—ભાઈ તમને ખબર નથી? એમનું નામ રામનાથ શાંત્રી. પડશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ છે અને આટલામાં એના જેવા કાંઈ વિદ્વાન નથી.

વિદ્યાં—(હસીને) આહા! શું વિદ્વાન! જાણે આફ્રીકાના સીધીના ભાઈજ તો. વિદ્વાન કે જંગલી? આવા સુધરેલા જમાનામાં અર્ધનગ્ન, એક ટુંકું પંચીયું પહેર્યું છે, એક ઓઢ્યું છે, ડાળ દેખાડવા દાઢી વધારી છે અને માથે ભસ્મ ચોપડી છે. કાળા સીસમની સાંગ જેવા પાંચહાથ લાંબા, રાત્રે એકલા મળ્યા હોય તો જરૂર ખીક લાગે. એ તમારા ઉત્તમ વિદ્વાન! આ બધા ડાળ તમારા જેવાને ભોળવવા માટે રાખ્યા લાગે છે. પરંતુ મ્હને તો એ તક્ષમાં કાંઈ તેલ લાગતું નથી. કેમ પેસ્તનજી શેઠ? ખરું છે ને?

પેસ્તનજી—નહીં, સાહેબજી. માણસનો સેજ અનુભવ થવાથી અથવા તેના દેખાવ ઉપરથીજ તેની કિંમત કરી નાંખવી

એ ધનસાક્ષી નજ ગણાય. તેટલા માટે તેઓ પાછા વળે એટલે ચોખ્ખા ચર્ચા કરી પછી તેમને માટે મત બાંધો.

વિદ્યા—કેમ દીનમહમદભાઈ, આ શાસ્ત્રીની વિદ્વતા માટે આપને શું ઉચ્ચો વિચાર આવે છે ?

દીનમ—ભાઈ બર્થોલ્ડસકા પુસ્તક આપને દેખા હોયગા. ઉસ્કા ચહેરા દેખનેમેં બહોત ખરાબ. લેકીન ઉસ્કી અક્કલપર તો સબ લોક અખીતક આક્રીન હોતા હય. તો શીર એ શાસ્ત્રીજીમેં કયા ઇલમ ભરા હયે, સો અપુન લોક કીસતરાહસે સમજે ?

નુરખાન—નહીંજ, હમ યહાંકે રહેનેવાલે હય ઓર સબ લોક ઉસ્કુ બહુત માન દેતે હયે. ઇસમેં હમકુ તો લગતા હય કે, યહ બડા ઇલમી હય. દેખો તો સહી ઉસકી ઉમર લગલગ સો ખરસકી હય. લેકીન શરીરમેં કેસા મજબુત ઓર તંદુરસ્ત હય. યહ કુચ ઇલમ ખીના હો શકે ?

વિદ્યા—આવા ધુતારાઓએજ દેશનું સત્યાનાશ વાળ્યું છે. તેવા ધુતારાઓની ગણતરી લગલગ છપ્પન લાખની ગણાય છે. તેઓને પણ ધંધે ચહડાવવાની જરૂર છે. ભાઈઓ, આવા બીખારીઓને રસ્તે ચહડાવવાનું કામ પણ આપણેજ કરવાનું છે.

શીરીનખાઈ—દુવા ચાહું વિદ્યાલદ્રભાઈ, તમે તે ક્યાં ક્યાં કામ કરશો ! પ્રથમ તો તમારા ધંધા રોજગારનું ઠેકાણું નથી. તેમાં વળી હિંદુ કામને એકત્ર કરશો કે બીખારીઓને ધંધે ચહડાવશો ?

વિદ્યા—અરે જુઓ તો ખરા આ બંદાનો કપાટો. કામ હાથમાં લીધાની વાર છે. પછી બેડો પારજ સમજાવે. એટલામાં રામનાથ શાસ્ત્રી પાછા આવ્યા અને શાંતિલાલ વિગેરેની વિનંતિથી તેમના પાસે બેઠા.

વિદ્યાભદ્રે, મ્હોડામાં ‘ચીફ્ટ’ રાખી ઉભા થઈ શાસ્ત્રીજી તરફ તિરસ્કારની દ્રષ્ટીથી જોયું, અને સેંજ દૂર જઈ ઉભાં ઉભાં લઘુશંકા કરવા માંડી.

શાસ્ત્રીજી—(શાંતિલાલને) તમે જે વિચાર દર્શાવ્યો તે તમારો પોતાનો છે કે બીજાનો ?

શાંતિ—નહીજી, આ સેવકના વિચાર એવા હોયજ નહીં. (વિદ્યાભદ્ર તરફ આંગળી કરીને) એ વિચાર તો પેલા ગૃહસ્થના છે.

શાસ્ત્રી—એ કાણ છે ?

શાંતિ—મુંબઈના પ્રખ્યાત ભટ્ટ ગૌરીશંકરના દીકરા.

શાસ્ત્રી—અહો ! એળખ્યા. આતો વિદ્યાભદ્ર કે નહીં ?

શાંતિ—હા તેજ છે.

શાસ્ત્રી—ત્યારે તો મોરના ઇંડાને ચિતરવાં પડેજ નહીં.

શાંતિ—એમ કેમ ?

શાસ્ત્રી—એનો બાપ તો સાક્ષાત્ નૃસિંહમેતાનો અવતાર, મહા ધર્માત્મા. તેના અવસાન બાદ આ રત્નનો જન્મ થયો છે, ત્યારબાદ તેની માએ મ્હોટો ક્યો અને શેઠ સાહુકારો પાસેથી મદદ મેળવી લાવ્યો. પરંતુ પાશ્ચાત્ય વિદ્યાનીજ કેળવણી મળવાથી

એનામાં ધર્મનો લેશ પણ સંસ્કાર જણાતો નથી. પરંતુ બ્રહ્મખીજ છે એટલે પાશ્ચાત્ય વિદ્યાનું ગમે તેવું આધિક્ય છતાં તેના અંતરમાં બ્રાહ્મણના સંસ્કાર ગુપ્તપણે હોવાજ જોઈએ.

શાંતિ—મહારાજ, ચૂડતું લોહી છે અને નાથે અંકુશ નથી. તેથી નવા નવા સુધારા માટે બહુ આગળ પડના વિચાર ધરાવે છે. (એટલામાં વિદ્યાલદ્ર લઘુશંકા કરી આવીને બેસે છે.)

વિદ્યાલદ્ર—શાસ્ત્રીજી, મહારો વિચાર દેશહિતને માટે, તમામ હિંદુઓને રોટી વહેવાર તથા બેટી વહેવારમાં જોડવાનો છે. તે માટે આપનો શું મત છે તે જણાવશો તો મોટી મહેરબાની થશે. કારણ કે મહારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે આપ આ સ્થાનમાં એક મહાન વિદ્વાન તરીકે પ્રસિદ્ધ છો.

અડલંગદાસ—રામગીર, યે ક્યા જુલમ! સખ હિંદુ એક હોકર રોટી ખાતા? હમ સાધુ લોગખી એક દુસરેકી સાથ રોટી ખાનેસેં બ્રષ્ટ હોતે હયે, તો યહ તો બડે બ્રાહ્મણ, બનીયા, ઠાકુર સખકુ એક કરને મંગતા હય સો કીસી તરાહસે હોગા?

રામગીર—ભઈઆ, મેરેકુ તો અંસા લગતા હય કે ઉસકા મગજ ખીગડ ગયા હય.

બ્રહ્માનંદ—સુનો તો સહી. ઉસકી ખાતસેંજ સખ નિરાકરણ આપસેં હો જાયગા. જરા સખુરી પકડકે સુનો.

શાસ્ત્રી—હા તે ખરું, પણ અમારા જેવા વૃધ્ધોનો મત તમારા જેવા યુવાન સુધારકો પાસે શું કામનો? તો પણ તમે પૂછોછો તો, દુકામાં એટલુંજ જણાવીશ કે, તેમ થવા સંભવજ

નથી. છતાં થશે તો તે અયુક્તજ ગણાશે. (પોતાના બોક્ષવાની શું અસર થાય છે, તે જાણવા શાસ્ત્રીજીએ તિક્ષણ નજરથી વિદ્યાલદ્ર સાંભું જોયું.)

વિદ્યા—(બેપરવાધથી) મહારાજ, જે કામ હાથમાં લઇશું તે પૂરું કરવાની અમારી પ્રથમ ફરજ છે. પણ તેથી અયુક્ત પરિણામ શું આવશે તે જાણાવશો ?

શાસ્ત્રી—ધર્મ અને જ્ઞાતિના રિવાજને જો માન નહીં આપશો તો પ્રથમ જ્ઞાતિ બહાર રહેવું પડશે, એ પ્રથમ અયુક્ત ગણાય.

(એટલામાં ચ્હાવાળો કીટલી લઈ ચ્હા વેચવા આવે છે.)

ચ્હાવાળો—બ્રાહ્મણીઆ ચ્હા-આ-આ, ગરમાગરમ.

પેંસ્તનજી શેઠને ચ્હાનો વખત થયો હતો. પરંતુ આવી વાત સાંભળવામાં પોતાને મજાદ આવશે એમ માની પોતે ઘેર ન જતાં, ત્યાંજ બે સ્ટ્રોંગ કપ તૈયાર કરાવી ચ્હા પી લીધી. ત્યાર-બાદ તે ખાલા ચ્હાવાળાએ પાણીની ડોલમાં ઘોઈ પવિત્ર કરી અનુક્રમે નવરંગરાય, નૂરખાં, બોથડલાલ, વિદ્યાલદ્ર વિગેરેને ચ્હા આપી રવાના થયો.

(શાસ્ત્રીજીએ જોયું કે આ યુવકને ધર્મ અને જ્ઞાતિબંધનની પરવા દેખાતી નથી. તેથી એની સાથે તર્કવિતર્કથી કામ લેવું જોઈએ એમ વિચાર કરીને)

શાસ્ત્રી—વિદ્યાલદ્રભાઈ, હવે મ્હને ખાત્રી થઈ છે કે, તમને ધર્મ અને જ્ઞાતિનો ડર નથી, તેથી તમારા કામમાં તમને કેટલેક અંશે ફતેહ મળશે. પણ.....વાત ફેરવવાનું ધારીને.

વિદ્વાન—મુરખખીજી, બોલો બોલો અમે તો આપની સલાહ માંગીએ છીએ.

શાસ્ત્રી—જો સલાહ જોઈતી હોય તો હું જે દાખલા દલીલ આપું તેનાથી તમે ગુસ્સે ન થાઓ તો હું ખુલાસો કરું. અને ગુસ્સો લાગે તેવું હોય તો માફ કરજો. હું રગ્ન લઉં છું.

વિદ્વાન—ના, ના, મહારાજ. આપ જે સપ્રમાણ વાત કરશો તેમાં અમને ખીલકુલ ગુસ્સો આવશેજ નહીં. ઉલ્લેખો આપનો ઉપકાર માનીશું.

શાસ્ત્રી—ડીક તો સાંભળો. પ્રથમ તો આપણા હિંદુઓમાં અનેક કોમ અને પેટાકોમ છે તે પેટાના અસ્પર્શ લોકો હાલની માફકજ દૂર રહે તેમાં તમને નુકશાન શું છે?

વિદ્વાન—નુકશાન શું? અરે વાતજ ન કરો મહારાજ. મૂળ તો આ દુનિયામાં હિંદુ ૨૪ કરોડ; તેમાંથી ૬ કરોડ અત્યારે અસ્પર્શમાં ખપે છે, તેઓ હિંદુ મટીને ખીજા ધર્મમાં વટલી ગય તો આપણા હિંદુઓનું કેટલું અધું બળ કમી થાય? વળી તેટલુંજ બળ સામી કોમનું વધે. એટલે ખરેખરો ચુસ્ત હિંદુ તેની સ્થિતિ સહન કરી શકેજ નહીં એમ આપ પણ માનશોજ.

શાસ્ત્રી—જો બાકીના ૧૮ કરોડ હિંદુ પોતાનું હિત સાધવામાં નિર્બળ થાય, એમ તમે માનતા હો તો (૧) પારસી કોમની વસ્તી આ દેશમાં ૧ લાખની છે. (૨) અને જૈન ૧૫ લાખને આસરે છે. તેઓ આપણા કરતાં આગળ પડતાં ને સુખી છે તો પછી ૧૮ કરોડ હિંદુ પોતાનું હિત સાધવામાં

નિર્બળ થાય એ માન્યતા કેટલે દરજ્જે સત્ય ગણાય ? (૩) વળી આજસુધી હિંદુસ્થાનમાં હિંદુ સિવાય બીજી જે કોમો છે, તેમાં કાગલગ પાંચ કરોડ મૂળ હિંદુઓ હતા. અને જેઓ એક બીજા કારણથી વટલેલા છે અને જેઓ અન્ય ધર્મ પાળે છે તે સંખ્યા ઘટવાથી તમને શું નુકશાન થયું ? (૪) તેમજ ૬ કરોડ અસ્પર્શ્યની સહાનુભૂતિ મેળવવા ખાતર, તેમને ૧૮ કરોડની મરજી વિરૂદ્ધ બેળા કરવા માંગો છો, તો પછી તે ૧૮ કરોડની સહાનુભૂતિ તમે ગુમાવશોને ? તો તેમ થવાથી તમે શું ફાયદો મેળવવા માંગો છો ?

વિદ્યા—(વિચાર કરીને) જેવો પારસી, જૈન વિગેરે અન્ય કોમમાં સંપ છે તેવો સંપ હિંદુઓમાં નથી. વળી અઢાર કરોડમાં પણ અઢારસે પેટાજાતિ છે, તેમને એકત્ર કરી એક સંપ કરવાની જરૂર ખરી કે નહીં ? અને જ્યાં સુધી તેઓ એકત્ર ન થાય, ત્યાં સુધી હિંદુ કોમનું હિત સચવાશેજ નહીં. જેથી આ પ્રસંગે તે પેટાકોમનું એકત્ર કરવાની સાથેજ અસ્પર્શ્યને પાવન કરવા એમ અમારો મત છે.

વળી ભૂતકાળમાં જે પાંચ કરોડને આસરે હિંદુ વટલી ગયા છે તેઓમાંનો મોટો ભાગ હિંદુ સમાજ વિરૂદ્ધ વખતો-વખત થાય છે એમ આપને યોગ્ય વિચાર કર્યાથી જણાશે. અને તેજ સ્થિતિમાં બાકીના ૭ કરોડ જાય તો હિંદુ સમાજને કેટલું નુકશાન થાય તે પણ આપે વિચારવાનું છે.

આ પ્રમાણે કરતાં અમે ૧૮ કરોડની સહાનુભૂતિ ગુમાવીશું નહીં. પરંતુ તે પૈકી જેઓ જુના વિચારના છે તેમની સહાનુભૂતિ ગુમાવીશું. પરંતુ બહુમતિ આગળ અંતે તેઓ ઠેકાણે આવશે.

બાકીનો ઉછરતો વર્ગ તમામ જરૂર અમારા મત્તને મળશે એમ અમારી પૂર્ણ ખાત્રી છે.

ખીમચંદ—એટાડીની. આ ટો ભાઈ ધડમને નામે ધુડ વાળશે કે શું? જેને અડકવાનું મન ન હાય તેની સાહે જમવાની વાટો! હે શાંટીનાઠ શેડ? હડાહડ કડબુગ આવવો.

ભગવાનદાસ—તમે બેઠા બેઠા સાંભળો. એમ ક્યાં લાડવો ખાવાનો છે? ગાજતું વાજતું એનીમેજે માંડવે આવશે.

શાસ્ત્રી—જે હિંદુઓ ભૂતકાલમાં વટલેલ છે તેઓ પૈકાના જેઓ હિંદુ સમાજની આડે આવે છે એમ જે તમે માનો છો તે તમારી સહાનુભૂતિની ખામીને લઈનેજ. અને હવે પછી જે કામ તમે કરવા ધારો છો તેમાં પણ જે સહાનુભૂતિની ખામી આવશે તો તેનું પરિણામ પણ તમારી ધારણા વિરુદ્ધજ આવશે. આ સવાલ હાલ થોડા વખત માટે બાકી રાખી અસ્પર્શના ધંધા સંબંધી વિચાર કરીએ કે જેઓનો મ્હોટો ભાગ જે હલકો ધંધો કરે છે, તેને લઈનેજ તેની આખી કામ મૂળથીજ અસ્પર્શમાં ગણાતી આવી છે.

હવે તમે જાણો છો કે, આપણા પારસી ભાઈઓ તથા મુસલમાન ભાઈઓ દરેક ધંધામાં ઝંપલાવવા સમર્થ છે, છતાં તેઓ પૈકી જે (મુસલમાન જાતિના હજમો છે તે સિવાય) ખીજા કોઈ પારસી યા મુસલમાન, હજમત કરવાનો ધંધો અથવા મોચીની માફક ચામડાં સીવવાનો ધંધો કરવાનું પસંદ કરશે? કેમ શેડીઆઓ, આપ શું કહો છો.

ખીમચંદ—શાખાશ સાસટડીજી, હાડ માડયા. અવે ટો બડા-
અડ ઉંદડ સાનસામાં પકડાયો.

પેસ્તનજી—ગમે તેવો નફો હોય તોપણ કોઈ પારસી બચ્ચો
હજમ યા મોચીનું કામ કરવાનું પસંદ કરશે જ નહીં, કારણકે
મૂળથીજ આ ધંધાની અમારામાં હલકા ધંધા તરીકે ગણતરી છે.

નુરભાઈ—ઓર, હમેરા મુસલમાનીન ખીરાદરો ખી હજમ યા
મોચીકા ધંધા કખી કરનેવાલા નહીં એસી હમારી ખાત્રી હય.

રામનાથશાસ્ત્રી—(વિદ્યામંત્રને)—ત્યારે મોચી અને હજમ
જેવા ધંધા કરવાને પારસી યા મુસલમાન પણ કબુલ કરતા
નથી, ત્યારે દેડ-જે મુવાં દોરતા ચામડાં ઝિખેડે છે અને ભંગી
જેઓ પાયખાનાં સાફ કરે છે, તે કામને જો તમારી દૈવીસત્તાને
અજો, ઝિંચી પંક્તિમાં લાવી મૂકશો, તો પછી તે ધંધો કઈ કામ
પાસે કરાવવા માગો છો ? હિંદુ, મુસલમાન, કે પારસી પાસે ?

ખીમચંદ—ઓ દાડીની, કેવો મુઝો પકડયો. ગઢા ગાડાં વાડે
ટે આનું નામ.

પેસ્તનજી—નહીં મહારાજજી, એતો જેનું કામ તેજ કરે.
ભલે તમારા અસ્પર્શ્ય લોકાને તમે હિંદુઓ ઝિંચે ચલાવો, ગાદીએ
એસાડો, બેગા જમાડો, દીકરી આપો યા જો, પરંતુ તેમ થવાથી
તેનો ધંધો અમારા દીનનો કોઈ પણ માણસ ચત્રાવી શકશેજ નહીં.

દીનમહંમદ—એસે હલકે લોકકું ઝિંચે બદાના કયા લાજમ
હય ? ભલે આપ હિંદુ લોક ચાહે સો કરો, લેકીન કોઈખી મુસલ-
માનીન ખીરાદર - દેડ ભંગીકા કામ કરનેવાલા નહીં. એસી હમેરી
આતરજમા હય.

શાસ્ત્રી—કેમ વિદ્યાભદ્રભાઈ, જ્યારે પારસી તથા મુસલમાનભાઈઓ આ ધંધો કરી શકે તેમ નથી તો પછી આ ધંધો કોઈ બીજા હિંદુઓપાસે યા સુધરેલા તપસ્વીઓપાસે કરાવવા તમે કોઈ ગોઠવણ કરશો કે કેમ? યાદ રાખજો કે જેઓ આ પવિત્ર ધંધામાં દાખલ થશે તેઓએ પોતાના જ નહીં પરંતુ હિંદુ, પારસી, મુસલમાન વિગેરેના તમામના જાજર પણ સાફ કરવાં પડશે.

અડખંગદાસ—કયા પંડીતજીકી ખુબી હય—યહ ખમનકા કેસા ગલાં પકડા હય.

વિદ્યાભદ્ર—મહારાજ, આતો પૂરી મુઝવણ થઈ. પણ દોરીનો વળ છેડે નીકળે તે અનુસાર આ બાબતનો છેવટ નીકાલ થઈ જશે. તેમાં હરકત આવશે નહીં એમ મ્હને લાગે છે. આતો એક ધંધા વિષેજ ચર્ચા થઈ; પરંતુ તમામ હિંદુ કામમાં રોટી વહેવાર તથા એટી વહેવાર ચાલુ કરવાથી શું હરકત છે તે આપ જણાવશો તો કૃપા થશે.

ખીમચંદ—ઓ ભગવાન, દોડીનો વળ છેવટ કાઢવા બેઠો છે. એની સીકકત તો જુઓ.

શાસ્ત્રી—મ્હારે પોતાને કોઈ હરકત નથી. કારણકે હું તો એક વાનપ્રસ્થ જેવો છું. હવે મ્હારે માટે તેવા કોઈ પ્રસંગો આ જન્મમાં બાકી નથી, એટલે જનસમાજ સાથે મ્હારે કોઈ સંબંધ નથી, પરંતુ હું એટલુંજ પ્રાર્થું છું કે આ વખતે અહીં હિંદુ, પારસી, મુસલમાન વિગેરે વીસેક માણસો આપણો વિવાદ સાંભળે છે, તેઓમાંથી આપના મતને ફેટલા અનુકૂળ છે? હિંદુ કામને

એકત્ર કરવામાં પેટાકોમ અને તેના પેટામાં ધર્મબંધન એ વિઘ્નરૂપ છે તે પણ યાદ રાખજો.

વિદ્વાન—પણ ન્યાં આગળ કાયદાથી કામ લેવાયું, ત્યાં સુત્તા—આગળ શાણપણ કોઈનું ચાલવાનું નથી. ધર્મ તો ફક્ત મગજના તરંગ છે. ફક્ત એક જુના જમાનાના અનુભવી નરીકે આ મહાન પ્રસંગમાં આપના વિચાર જાણવાની મદારે જરૂર છે.

ભગવાનદાસ—એ ખીમચંદલાઈ, જરા જુઓ તો ખરા, આતો મદારે બેટો કાયદો દેખાડે છે. ધરમાં તો જરાએ ચાલતું નથી. અહિં તો બાળ બાજુરાવ થઈને બેટો છે. તમામ ગૃહસ્થો રામનાથ શાસ્ત્રીની આમ્રપાસ આવીને બેસી ગયા અને એક ચિત્તે સાંભળેલા ઉત્સુક થયા.

રામનાથ શાસ્ત્રી—ત્યારે લો સાંભળો. પ્રથમ તો રોટી વહેવારનો વિચાર કરીએ. તેની સાથે બેટી વહેવારનો પણ નિર્ણય થઈ જશે.

પ્રથમ તો આપણા પારસી ભાઈબંધોને તમામ આલમ સાથે રોટી વહેવાર જેવું છે. તેમ છતાં તેઓ પણ અસ્પર્શ્ય જાતિને પંક્તિ લાલ આપતા નહીંજ હોય. તેમ છતાં તેઓ ખીજ કામમાં બેટી લેવા દેવાનું પસંદ કરતા નથી. જોકે કેટલાક ઉત્સાહીઓ ખીજ કામની બેટી સાથે સંસાર માંડે છે, પરંતુ તેનાથી ઉત્પન્ન થએલી પ્રજાને જુદીનના અઘડામાં ઉતરવું પડેછ. વળી તેવી પ્રજાની ગણતરી નહીં પારસી કામમાં કે નહીં અન્ય કામમાં—ધોખીના કુતરા જેવી થઈ પડે છે—જેનો અનુભવ વર્તમાનપત્રદ્વારા

સર્વેના જાણવામાં હશેજ. મતલબ રોટી વહેવાર ત્યાં બેટી વહેવાર જે આ કામમાં કવચીત થાય છે તે, સ્વજ્ઞાતિના લગ્ન સમારંભ જેવો માન ભરેલો ને ઉત્સાહી તો નહીંજ, પણ નિશ્ચિત થાય છે. તેમજ તેઓ કામની બત્રીસીએ ચલે છે એમ સદજ જણાશે. કેમ શેઠ ?

પેસ્તનજી—હા મહારાજ, આપે ઘણીજ અછી રીતે ધન-સાક્ આપ્યો છે. અમારી કામ ભલે ટુંકા છે છતાં સુખી છે. વળી બીજી જ્ઞાતિની કન્યા લાવીને અમે અમારી જ્ઞાતિમાં વધારો કરવા માંગતા નથી. છતાં જેઓ આગળ પડી તેવે રસ્તે ચલે છે. તેઓ દુઃખી થાય છે. જો કે અમારે ત્રગભજ બધા સાથે રોટી વહેવાર છે. વળી અમારે મનતો હિંદુ, મુસલમાન, વિગેરે અમારા ભાઈઓ છે; પરંતુ તેઓ સાથે બેટી વહેવાર થયેલો જોવાની અમે જરા પણ ઇચ્છા રાખતા નથી.

શાસ્ત્રી—ભાઈઓ, સાંભળ્યું. હવે મુસલમાન ભાઈઓનો દાખલો લો. તેઓ પણ રોટી વહેવારમાં ઘણે ભાગે સર્વ સાથે ભળી જાય છે અને તેમાં તેઓ માન સમજે છે. પરંતુ તેમાં પણ કામી ભેદ તો છેજ. જેમકે, વારાની અનેક જતો, મેમણ, સીપાઈ, ખોજ, આરબ, ધાંચી, સીંધી, પઠાણ વિગેરે—છતાં પણ તેઓ બેટી વહેવાર તો પોત પોતાની કામમાંજ કરશે. પરંતુ રોટી વહેવારની પેઠે બેટી વહેવારમાં તેઓ પોતાના જુદીનની કાંઈ કામમાં ભળવાની ઇચ્છા રાખશેજ નહીં. કેમ દીનમહમદ શેઠજી, મહારાજ કહેવું ખોટું છે ?

દીનમહમદ—મહારાજ, આપકા કહેના સમ્યા હય. યહ તો સખ પાગલ, ઓર નાદાન ભેલે હુએ હય—કે નહી કરનેકા ખીચાર કરકે નાહક ઝઘડા ઉઠાતા હય. જયસે યહ લોક કાયદાકી કલમસે સખ હિંદુકુ રોટી વહેવાર ઓર ખેટી વહેવાર કરનેકુ મંગતા હય, તૈસા જો હમેરે મુસલમાન શીરકમેં કાઢ કાયદેસેં જખરદસ્તી કરનેકુ ચાહે, તો જરૂર ઉસકી ઇજત ખરાબ હોજવે. યહ તો તુમેરે હિંદુ લોક પોતીયાદાસ ઉસમેં એસા તુફાન ચલે. હમેરે લોકમેં ચલનેવાલા નહીં.

ખીમચંદ—એ સાખાસહે મીયાંભાઇ, ટમે ટો ભાડે બખવી. હં! મીયાંભાઇને કાયડો લગાડો ટાડે ખડા.

ખોથડલાલ—અરે જુઓ તો ખરા. એ કાયદો તો આખા હિંદને લાગુ પાડીશું.

શેરખાં—(ગુસ્સાથી) યહ બમન કયા સખકુ દીવાના સમ-જતા હય. ખખરદાર, હમેરે મુસલમાનકી ખાત કીયાતો! ઉસમેંસેં અછી નહીં હોયગી. તુમ તુમેરા ચાહે તૈસા ફોડો. ઉસકી હમકુ પરવા નહીં હય.

શાસ્ત્રી—ભાઇઓ, ટટો શા માટે કહે છે? આપણે તો સે'જ વાત કરીએ છીએ. મારે સખુર રાખીને જરા સાંભળો.

હવે આપણે યુરોપીઅનોનો દાખલો લઈએ કે 'જેનું' અનુ-કરણ હવેની સુધરેલી પ્રગ્ન દરેક વાતમાં કરવાની ઇચ્છા રાખે છે. તે લોકોમાં પણ હલકા અને ખાનદાન એવા બેદ તો છેજ. જ્યારે કોઇ મ્હોટા અમીર યા અમલદારને ખાણું અપાતું હોય

તે વખતે એક 'પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ' હોય અને તે હિંદુ તુખ-
મનો હોય તો તેને તે અમીરી ખાલુમાં પંક્તિલાલ મળે છે.
પરંતુ તેથી ઉલટુંજ, પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટથી જાંચા દરજ્જાનો
ન્યાયાધીશ યા ખીજો અમલદાર હલકી પંક્તિનો હોય, તો તેને તે
અમીરી ખાલુમાં પંક્તિનો લાલ મળતો નથી. જ્યાં આવી સ્થિતિ
હોય ત્યાં બેટી વહેવાર તો હોયજ શાનો ?

હવે આપણે આ દેશમાં વસ્તા ક્રીશ્ચીયનનો દાખલો લઈએ.
જો કે તેઓ મૂળ હિંદુના વતની અને હિંદુ છે, છતાં સમય
પ્રમાણે તેમને ક્રીશ્ચીયન ધર્મ સ્વીકારવો પડ્યો છે; તેમાં પણ કેટ-
લાક બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય, શુદ્ર વિગેરે છે. તેઓને રોટી વહેવાર
છે. છતાં જ્યારે દીકરા દીકરી પરણાવવાં હશે તે વખતે તેઓ
પોતાના મૂળ બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણમાં, વૈશ્ય વૈશ્યમાં એવા ક્રમ પ્રમાણે
વિવાહ સંબંધ કરશે. પરંતુ બ્રાહ્મણ વૈશ્યમાં, કે વૈશ્ય ક્ષત્રિયમાં
સંબંધ કરશે નહીં, આ પ્રમાણે તેઓ ક્રીશ્ચીયન થયાં છતાં
ભેદભેદ રાખે છે, તેમજ તમામ સાથે રોટી વહેવાર છતાં, હલકા
અને ખાનદાનનો પંક્તિભેદ પણ ખરોજ. મતલબ સર્વત્ર ભેદભેદ
તો છેજ અને તે છેવટ સુધી આ દુનીઆમાં રહેવાનોજ. તો
પછી આપણી હિંદુ કોમ, કે જેમાં હજારો પેટાજાતિ, ધર્મબંધન
સહીત વીટલાયેલી છે તેને એકત્ર કરી એક પંક્તિએ ભૂકવાથી
તમારો આશય સફળ થશે ? વળી કોમ કોમના જાંચ નીચના અને
ધર્મ અને પેટાધર્મના ઝગડા એક યા ખીજા રૂપોમાં અહીં તેમજ
તમામ દેશોમાં છે અને તેના પરિણામ ભૂતકાળમાં ઘણાજ
વિપરીત આવેલાં છે. એમ ઇતિહાસ કહે છે. તેમ છતાં ચાલુ
જમાનામાં તેવા ભયંકર પરિણામો આવતાં નથી એનું કારણ એક

બીબ્બની વધતી જતી સહાનુભૂતિનું છે કે જે સહાનુભૂતિ હાલના 'શ્રીકૃષ્ણ રાજ્ય'ના નેક દાનસાક્ષને આભારી છે. છતાં જે સહાનુભૂતિ તમે અયોગ્ય રીતે વધારવા માંગો છો તે સહાનુભૂતિ વધવા તેમજ ટકવા સંભવજ નથી. પરંતુ ઉલટું ચાલતી સહાનુભૂતિમાં તમારા દર્તવ્યથી વિક્ષેપજ આવશે. અને તેનું પરિણામ વિપરીતજ આવશે. મતલબ જનસમાજના મોટા ભાગની સહાનુભૂતિવિના જે કામ તમે કરશો તેમાં તમને ફત્તેહ મળવા સંભવજ નથી.

સર્વે—શાસ્ત્રી મહારાજ. આપનું કહેવું યથાર્થ છે. ચલાવો આગળ.

(સર્વે શ્રોતાઓ સાનુકૂળ જણાયાથી શાસ્ત્રીજીનો પ્રભાવ વધ્યો.)

રામનાથશાસ્ત્રી—હવે હું તમને વધારે ખુલાસાથી પૂછું છું કે, તમે જે હિંદુ કામને એકત્ર કરી રોડી વહેવાર અને બેટી વહેવાર કરવા માંગો છો, તે પૈકીના તમે અસ્પર્શ્યને ઘેર કેટલા જણા જમવા ગયા, અને તેમની સાથે પંક્તિલાલ લીધો? અથવા અસ્પર્શ્ય લોકોને પોતાને ઘેર બોલાવી પંક્તિલાલ આપ્યો? તેમજ અસ્પર્શ્યની કન્યા પોતાના દીકરાને કાણે પરણાવી અથવા પોતાની કન્યા અસ્પર્શ્ય જાતિમાં કાણે આપી એવા દાખલા બતાવશો?

સર્વજણ—એક પણ નહીંજ. મહારાજજી, હજીમુધી તો આ બાબતમાં યુવકોએ કાંઈ પણ કરી 'બતાવ્યું' નથી. છતાં ઘઉંમાં કાંકરાની માફક જેમણે કર્યું હશે તેઓ ક્યારના જ્ઞાતિથી બહિષ્કૃત થઈ ગયા હશે.

રામનાથશાસ્ત્રી—વળી આ ઠેકાણે મ્હારે જણાવવું જોઈએ કે, આવા કામમાં એક બીજાની સહાનુભૂતિથી જે લાભ થાય છે તે કાયદાના યા લશ્કરી બળથી થઈ શકવાનો નથી. દાખલા તરીકે શ્રીયુત હાદાભાઈ, સર ફીરોજશાહ મહેતા, સર વાઝી, મી. વા'ડીયા વિગેરે પારસીઓ. સર વીલીયમ વેડરબર્ન, મી. હ્યુમ, લોર્ડ રીપન, સર હેન્રી કેટન, શ્રીમતી એની બીસાંટ, મી. હોર્નીમેન ઇંગ્લેન્ડે તથા મહામુદાબાદના મહારાજા શ્રી અમીરઅલી, લીયાકતહુસેન, હુસન ઇમામ વિગેરે મુસલમાનો. સોકમાન્ય તીલક, મહાત્મા ગાંધી, આનરેબલ મી. ગોખલે, શ્રી. બાબુ સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી, આનરેબલ બસુ, સર સીંહા વિગેરે હિંદુઓએ ફક્ત પોતપોતાની કામનીજ નહીં પરંતુ તમામ હિંદી પ્રજાની પ્રીતિ મેળવી છે. અને તેઓને આપણે પૂજ્ય ગણીએ છીએ. એનું નામજ સહાનુભૂતિ, કે જેઓ રૈયતના મૂખ્ય ભાગના વિચાર ધ્યાનમાં લઈને જનસમાજનું હિત કરવામાં મચ્યા કરે છે, અને તેમ કરતાં પોતાના સ્વાર્થનો પણ ભોગ આપે છે. તેવી સહાનુભૂતિની જનસમાજના હિત માટે પ્રથમ જરૂર છે. વળી શ્રીયુત પટણી, બાસુ, સીંહા, અલી ઇમામ, બીકાનેરના મહારાજા વિગેરે ઇંગ્લેન્ડની જુદી જુદી 'કાઉન્સિલ'માં પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી આખા હિંદને માટે જે અનુપમ લાભ લેવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, અને જેમના કામપ્રત્યે તમામ હિંદી પ્રજાની દીલસોજી છે, તેનું નામજ સહાનુભૂતિ. વળી દાખલા તરીકે મહોટા ભાગની સહાનુભૂતિવિનાના થએલ હાલના વિગ્રહને લઈને રશીયા અને જર્મની જેવાં મહારાજ્ય નષ્ટ થઈ ગયાં છે, ત્યારે રૈયતના મહોટા ભાગની સહાનુભૂતિ લઈને કરેલા હાલના વિગ્રહથી નામદાર શહેનશાહ પંચમ જ્યોર્જ પર આખું શહેનશાહત શીદા

થઈ ગયું છે, અને આશીર્વાદ ને મુખારકબાદીના વરસાદ વરસાવે છે. વળી એક ધરમાં પણ એકજ કુટુંબમાં એક બીજાપ્રત્યે વિવેક, પ્રેમ અને સદાનુભૂતિ ન હોય તો તે કુટુંબ પણ કલેશનું પાત્ર બને છે. પછી રૈયતના મ્હોટા ભાગની સદાનુભૂતિ વગરના સુધારાનું પરિણામ સાદું આવવા સંભવજ નથી. આયર્લાંડનોજ દાખલો લો. તેમને પોતાની બુદ્ધિ પાલમિંટ જોઈએ છે, અને નામદાર સરકાર તે આપવા ખુશી છે. છતાં તેમનાજ ભાઈબંધ અલસ્ટરવાસીની સદાનુભૂતિ નહીં હોવાથી તેમને હજી સ્વરાજ્ય મળી શક્યું નથી. જોકે અલસ્ટરવાસી આયર્લાંડની બીજી પ્રજા તથા ઈંગ્રેજ લોકોને રોટી તથા બેટી વહેવાર છે. તેમજ લગભગ એક પ્રજા તરીકે ગણી શકાય તેવું છે. છતાં અલસ્ટરવાસીની સદાનુભૂતિની ખામીને લઈને આખા આયર્લાંડને કેટલું નુકશાન થાય છે તે તમારા જાણવામાં હશેજ. તાત્પર્ય એટલુંજ કે જો તમે સૌની સાથે સદાનુભૂતિથી વર્તશો તો હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રીસ્તી અને આખી દુનિયા તમારીજ છે. અને જ્યારે આ પ્રમાણે છે ત્યારે એકબીજાની સદાનુભૂતિ શિવાય આખી હિંદુ કોમમાં રોટી વહેવાર ને બેટી વહેવાર ચાલુ કરવાથી હિંદુ કોમના હક્કમાં ઉત્તમ પરિણામ આવશે એ શું તમને સંભવિત લાગે છે ?

ખીમચંદ—વિડીયાભદ્રભાઈ, અવે ટો બહુ ઠંડ. અવે ટો ડોડીનો વર મુકા ડો તો સાકું. પછી તમારી મડજી.

વિદ્યાનં—(જે આ ભાષણ સાંભળીને આભોજ બની ગયો હતો તેણે પરાણે બોલવું શરૂ કર્યું.) આપનું કહેવું ભલે સત્ય હશે. પરંતુ હવે તે વધારે વાર ટકવાનું નથી. હવે તો આખા હિંદમાં રોટી વહેવાર ત્યાં બેટી વહેવાર શરૂ થયોજ સમજજો.

ફક્ત ભગીરથ પ્રયત્નની જરૂર છે. અમારા ગુરૂએ અમને ઉપદેશ આપેલ છે કે, કોઈ કોઈથી વટલાતું નથી. “ સર્વ આત્મભયં જગત—આત્મા સો પરમાત્મા.” માટે સર્વે ભાઈઓ એકત્ર થાઓ. તે સૂત્રનો હાલના અનુકૂળ સમયમાં અમારે અમલ કરી બતાવવાનો છે. પાશ્ચાત્ય વિદ્યાને પ્રતાપે અમોને કાંઈ પણ હરકત આવશે નહીં.

મહારાજ, આપ શું એમ માનો છો કે અમારો ને આપનો આત્મા, તેમજ બીજા તમામ મનુષ્યોનો આત્મા બુદ્ધો છે? આપ જ્ઞાની થઈને એમ માનતા હો તો ભલે, પણ અમે તો સર્વ મનુષ્યોને અમારા પોતાના ભાઈ યા બહેન તરીકે ગણીએ છીએ, અને જ્યારે તેવોજ ઉપદેશ અમે અમારા બીજા ભાઈઓને કરીશું, એટલે અમારા કામમાં વાંધો પડવાં સંભવજ નથી. માટે આ બાબતમાં આપને યોગ્ય લાગે તો વિશેષ ખુલાસો થવા વિનંતિ છે. વળી જે અસ્પર્શ્ય લોકોને હિંદુઓ અડકતા પણ નથી તેજ અસ્પર્શ્ય ખ્રીસ્તી યા બીજી જ્ઞાતિમાં વટલી જાય અથવા કોઈ લશ્કરી કે બીજા હોદ્દાપર ચઢી જાય તેવા પ્રસંગમાં તો ઉંચી જાતના હિંદુઓ પણ તે અસ્પર્શ્યને સલામ કરે છે, પાસે બેસે છે, અડકે છે, છતાં અલગતા નથી. બાકી ચાલતે રસ્તે ને આડે દિવસે તેઓ અલગાય છે, એ તે આ જમાનાનું ધર્તીંગ કે બીજું કાંઈ?

રામનાથશાસ્ત્રી—(વિચાર કરીને શઠંપ્રતિ શાઠ્યંકુર્યાત્ એ સુત્રાનુસાર હવે, ખુલાસો કરવાની જરૂર છે.) વિદ્યાભદ્રભાઈ, “ આત્માસો પરમાત્મા ” એ શબ્દ જ્ઞાનીઓ અને સંન્યાસીઓ માટે છે. આપણે સંસાર વહેવારમાં મગ્યા છીએ, તેમને માટે

નથી. જે જ્ઞાની અગર સંન્યાસીને સુખમાં આનંદ નથી, દુઃખમાં સુખ નથી, તેમજ જેઓને માનઅપમાન સરખાંજ છે, તેવી જ્ઞાનીદશા જેમની થાય છે તેમનેજ આ મહાવાક્યનો ખરાબર અનુભવ થાય છે. જે આપણે સર્વેને માટે એ મહાવાક્ય છે એમ તમે માનતા હો તો મહારા પ્રશ્નનો યોગ્ય ખુલાસો કરશો. હું દીલ્લગીર છું કે અત્યારે મહારે કેટલાક સ્પષ્ટ દ્રષ્ટાંતોથી તમારો સિદ્ધાંત તોડવો પડશે. આ કામમાં આપણા અનુભવનાજ દાખલા મહારે આપવા પડશે.

આ સંસાર ચક્રમાં રૂપાંતરથી વસ્તુસ્થિતિમાં જે ફેરફાર થયા કરે છે તે રૂપાંતરને માન આપીને ચાલવાની આપણી પ્રથમ ફરજ છે. દાખલા તરીકે (૧) કોઈ પણ સારું કપડું તમે લેશો તે તમારે શરીરે ગમે તેમ વીટાળીને તમે ફરવા જઈ શકશો નહીં. પરંતુ તેના નાના પ્રકારના વસ્ત્ર સીવડાવ્યા બાદ તે યોગ્ય રીતે પહેરીને તમે ફરવા જશો તો તેથી તમને યોગ્ય આનંદ મળશે, અને જનસમાજમાં પણ તે યોગ્ય ગણાશે. એજ રૂપાંતરનો પ્રતાપ. (૨) વળી તાંબુલ આદિ સુંગધી પદાર્થો તમે ખાશો, તે વખતે મ્હોડામાં જે થુંક ભેગું થાય છે તે ગળવાથી તમને આનંદ આવશે. પરંતુ તેજ થુંક એક સ્વચ્છ પાત્રમાં થુંકી કાઢ્યાબાદ પાછું ચાટવાનું તમને મન થશે નહીં. એજ રૂપાંતરના પ્રતાપ. (૩) વળી એક માણસ કે જે આપણો નિકટનો સંબંધી યા મિત્ર હોય, તેને ખુશી કરવા આપણે તેની અનેક રીતે સરભરા કરીએ છીએ. પણ તેજ દેહમાંથી તેનો જીવાત્મા નિકળી ગયા બાદ તેને ઝૂંકી નાંખવામાં વિલંબ કરશું નહીં. એજ રૂપાંતરના પ્રતાપ. (૪) તમામ જીવોમાં જે આત્મા છે, તે પરમાત્માનું સ્વરૂપ

છે તેતો નિર્વિવાદ છે. પણ તેમાં એક સ્ત્રીને આપણે બહેન ગણીશું, બીજીને મા ગણીશું, અને ત્રીજીને આપણી ધર્મપત્ની ગણી તેની સાથે વિષય વાસનાથી વર્તીશું એ જગપ્રસિદ્ધ છે; પરંતુ તમારા મત પ્રમાણે “આત્મા સો પરમાત્મા” માની સર્વેને જો એક લાકડીએ દોરવવા માંગો છો, તો તે સ્ત્રીઓ પૈકી આપણી ધર્મપત્નીની માફક મા અને બહેન સાથે બિલિયારમાં ઉતરવાનું તમે યોગ્ય ગણશો ?

સર્વે—નહીંજ.

રામશાસ્ત્રી—ભાઈઓ, એનુંજ નામ રૂપાંતર. ધર્મને નહીં માનનારા લાલના યુવકોને આ દ્રષ્ટાંત મનન કરવા જેવું છે કે જે ધર્મના પવિત્ર મંત્રોથી એક સ્ત્રીને પોતાની ધર્મપત્નીના રૂપમાં ફેરવી નાંખે છે, તે ધર્મપર તેમને જરા પણ શ્રદ્ધા નથી. (૫) વળી આપણી બહેન યા દીકરી ન્હાની હોય ત્યારે તેને આપણે બચ્ચી લેઈશું, ભેગી સુવાડીશું તથા નગ્ન અવસ્થામાં પણ જોઈશું. પરંતુ તે મ્હોટી થયા બાદ ગમે તેવો સુધારક હશે તોપણ તેને બચ્ચી લેશે નહીં, ભેગી સુવાડશે નહીં, અને નગ્નાવસ્થામાં જોશે નહીં, છતાં તેમ કરશે તો તે જનસમાજ તરફથી અત્યંત તિરસ્કારને પાત્ર થશે. એજ રૂપાંતરના પ્રતાપ. (૬) મનુષ્ય વિગેરેનું શરીર એકજ છે. તેમાં પણ મનુષ્યની પાંચે આંગળી સરખી હોતી નથી. વળી મનુષ્ય દેહના બુદ્ધા બુદ્ધા ભાગ છે. તે પૈકી માથું, મોઢું, હાથ, પગ વિગેરે ભાગો ઉત્તમ ગણાય છે. જાંઘ અને તેની પાછળના ભાગો મધ્યમ ગણાય છે અને ગુદા તથા ગુલ્લભાગ કનીષ્ઠજ ગણાશે. આ પ્રમાણે જે ભેદાભેદ આ દેહમાં છે તે રૂપાંતર ટાળવા કોઈપણ સમર્થ નથી.

તો પછી તેના જેવાજ હિંદુ કામના જે ઉત્તમ, મધ્યમ ને કનીષ્ઠ ભાગ છે તે પણ રૂપાંતરને અંગે છે, તે ટાળવાનો ગમે તેવો પ્રયત્ન કરશો તો પણ તે એક યા બીજા રૂપમાં કાયમ તો રહેવાનાજ; તો પછી જનસમાજના મોટા ભાગની સાદાનુભૂતિવિના તે ટાળવા પ્રયાસ કરવો તે ડાહ્યા પુરૂષનું કામ નથી. (૭) આટલું છતાં તમારા મનનું સમાધાન ન થતું હોય તો મ્હારે એટલુંજ જણાવવાનું છે કે, જે તમે સર્વેને એકરૂપ માનતા હો તો આપણા દેહમાં જે વાળ ઉગે છે, તેમાં માથાના વાળ, મુઠ્ઠના વાળ, દાઢીના વાળ, તથા દેહના બીજા ભાગના વાળની તમે એકસરખી કિંમત ગણતા હો તો પછી રૂપાંતરને અંગે જે આપણે સંસારી મનુષ્યોને લિન્નભાવ માનવો પડે છે તે માટે તમને હવે મ્હારે કંઈજ કહેવાનું નથી. વળી આ દેહમાં પણ સારા અને માઠાં અંગ છે, જે નિયમ પ્રમાણે જાતિમાં પણ ઉંચ ને નીચ કામના બેદો છે. તેજ રૂપાંતરના પ્રતાપ.

અને તેટલાજ માટે ભાઈ આ “આત્મા સો પરમાત્મા” કહેવું એ સહેલ છે. પરંતુ સંસારીઓને તો વ્યવહારિક કામમાં તેમાં ભેદાભેદ એટલે રૂપાંતરને માન આપવુંજ પડશે. અને તે રૂપાંતર તરફ જોઈને વિવેક બુદ્ધિથી જે કામ કરશો, તેથી તમારી કીર્તિ ને આનંદમાં વધારોજ થશે.

ખીમચંદ—અડે વિડ્યામડલાઈ ! હજીએ મમટ છોડીને વાટ પડી મુકો દો સાકું. પછી ટમાડી મડજી, એ સાસટડીજીને ટમે નઈ પોચો.

શાસ્ત્રી—વળી અસ્પર્શ્ય લોકો વટલીને ખ્રીસ્તી થાય, યા ખીજે ધંધે ચ્હડે, તો તેને અડકવાથી જિંચા હિંદુઓ અભડાતા

નથી. તેનું કારણ રૂપાંતરણ છે. આજ સુધી તેઓને અસ્પર્શ્ય માન્યા છે, તે તેમના હલકા ધંધાને લઈને તેમજ જેઓ તેવો ધંધો કરતાં નથી છતાં અસ્પર્શ્ય મનાય છે તેનું કારણ તેમની કામના ખીંચતો જે હલકા ધંધા કરે છે, તેમના સંસર્ગને લઈને જ તેઓ અસ્પર્શ્યતાને પ્રાપ્ત થયા છે. પરંતુ જો તેઓ પોતાના ધંધામાં રહેલી કરણીમાં તથા સંસર્ગમાં સુધારો કરશે તો ભવિષ્યમાં તેના દોષો આપોઆપ નષ્ટ થઈ ને ઉત્તમ સ્થિતિને પાત્ર થશે. પરંતુ તમે જે ક્ષુદ્રક કારણ બતાવી લોકોની સહાનુભૂતિ વિના સુધારો કરવા માંગો છો તે થવા સંભવજ નથી.

સર્વે મંડળ—વાહ શાસ્ત્રી મહારાજ, પાશ્ચાત્ય વિદ્યાના ગુમાનમાં કામના તથા તેના ધર્મના રહસ્યને ન જાણનારા વિદ્યા-ભદ્રભાઈને ઘણાજ ઉત્તમ જવાબ આપ્યો.

શાસ્ત્રીજી—વળી જે એટી વહેવાર માટે તમે સમસ્ત હિંદુ કામને એક કરવા માંગો છો તેનું પરિણામ એવું અધમ આવશે કે તેવી અધમ વૃત્તિ પશુ પક્ષિમાં પણ નથીજ. દાખલા તરીકે (૧) જેમ મનુષ્યની પેટા કામ આપણે માનીએ છીએ તેમજ પશુઓની પેટા કામ ગૌય, ભેંસ, ઘોડા, ખચ્ચર, ગધેડા વિગેરે પશુઓ પોતપોતાની જાતિમાંજ વિષયવાસના પ્રાપ્ત કરશે. અન્ય જાતિમાં તેવી ઇચ્છા કરશે નહીં. (૨) વાંદરા, પોપટ, ચકલા, કબુતર વિગેરેમાં તો મનુષ્યની માફક અનેક પેટા જાતિ છે, છતાં કોઈ પણ જાત પોતાની જાતિ સિવાય પરજાતિની સાથે વિષયની ઇચ્છા કરતાં હોય, એમ અનુભવમાં હજી સુધી આવ્યું નથી. તો પછી જે મનુષ્ય જાતિ, જેમાં સારાસારનો વિચાર કરવાની બુદ્ધિ છે.

તેઓની સહાનુભૂતિ વિના રોટી અને ખેડી વહેવાર કરી, શંભુ મેળો કરવા ધારો છો, અને તેમ કરીને હિંદુઓનું હિત કરવા ચાહો છો તે તમારું કાર્ય જોટલું હાંસીજનક છે તેટલુંજ તિરસ્કારને પાત્ર છે. એમ જનસમાજ તરફથી હું તમને ખુદા દિલથી જણાવું છું. યાદ રાખજો કે મહારા જેવો નિઃસ્પૃહ સ્પષ્ટ વક્તા તમને કદી મળશે નહીં. કેમ શાંતિલાલભાઈ તથા શ્રોતા વર્ગ ! મહાર કહેવું ખોટું હોય તો મ્હને જણાવશો.

સર્વે મંડળ—મહારાજ શ્રી હિંદુઓમાં રોટી વહેવાર ને ખેડી વહેવારનો શંભુ મેળો કરી, તેમનું હિત કરવાને જોઓ તૈયાર થયા છે તેમના સંબંધમાં આપે જે ચરચા આજે કરી તે યોગ્યજ છે. આપના જેવા મહાત્માએ આજે વિદ્યાભદ્રના ઉજળતા વિચારને તોડી પાડ્યા છે. હવે આ સંબંધમાં તેઓજ શું કહેશે તે આપણે તેમને પૂછીએ.

કેમ વિદ્યાભદ્રભાઈ, હવે આ સંબંધી આપને કાંઈ વધારે ખુલાસો માંગવાનો છે ?

વિદ્યાભદ્ર—(ખેડો થમને) ભાઈઓ, શાસ્ત્રીજીમાં આટલું બધું દૈવત છે તેની મ્હને ખબર ન હતી. (એમ કહી શાસ્ત્રીજીના પગમાં પડેછે.) હું મહારી વિદ્યાના મદમાં ખરું ખોટું કાંઈ તપાસી શક્યો નથી. મ્હને આજ સુધી એમ લાગતું હતું કે પાશ્ચાત્ય વિદ્યાના પ્રતાપે મહારા જેવો કોઈ વિદ્વાન છેજ નહીં પણ આજના સંવાદ પછી તે મહારી મુર્ખતાપર મ્હને તિરસ્કાર આવેછે. અને હવે મ્હને લાગેછે કે, મહાર ધારેલું કામ બાણજ મુશ્કેલ છે તે એટલે સુધી કે તે થઈ શકવાનો સંભવજ નથી.

ઐટલુંજ નહીં પણ તેવું કામ કરનારને મદદ આપવાથી પણ પોતાના ભૂતકાળના પૂર્વજો તેમજ વર્તમાન તથા ભવિષ્યકાળની પ્રજાને માટે કલંકરૂપી વારસો આપવા જેવું થશે.

તર્કપ્રસાદ—કેમ વિદ્યાભદ્રભાઈ, ધાંચીના બળદની પેડે કેકાણે આવ્યા? હું નહોતો કહેતો કે આવાં જિજ્ઞાષણાં પગલાં ભરવા પહેલાં પુખ્ત વિચાર કરજો.

રામશાસ્ત્રી—જતાં ધારો કે તેમ કરવુંજ છે, તો પછી આવી ઉદાર સખાવતો પહેલાં પોતાના ઘરના આંગણેથી થવાની જરૂર છે, ઐટલે કે તમે સુધારાનો ઝૂંટો જિજ્ઞાસવા તૈયાર થયા છો, તેમણે પહેલ કરી પોતાના અંગત સગાસંબંધીને અસ્પર્શ્યમાં દાખલ કરી વિવાહ આદિ સંબંધ કરી. તેમને માન આપી કૃતાર્થ કરવાં, અને તે તમારા દાખલાથી જે બીજાઓને તેમાં લાભ જણાશે, તો તેઓ આપોઆપ તમારી સાથે જોડાશે. અને તેમ જતાં જો અન્યજનતા તમારો રસ્તો કબુલ નજ કરે તો પછી જે ખાડામાં તમે પડ્યા હો, તેજ ખાડામાં તમે અને તમારી ભવિષ્યની પ્રજા એકે આનંદ માનો. એજ તમારો માટે છેવટનો રસ્તો છે.

પ્રમાદધન—મહારાજશ્રી, આપનું કહેવું સત્ય છે. મહારા એક ભાઈબંધ જેઓ આર્યસમાજ છે તેઓના કહેવાથી હું આર્ય-સમાજમાં જોડાયો. તે વખતે તેમના વિચાર મહારી કાચી અને ઉન્મત્ત બુદ્ધિને લઈને મને ઉત્તમ જણાયા, અને હું સમાજમાં દાખલ થયો. જો કે મહને કાઠિએ કાંઈ દરજ પાડી નહોતી, જતાં મહારા ઉજાણના સ્વભાવ મુજબ, મહારા કુટુંબની મરજી વિરુદ્ધ

યથેચ્છ મનુષ્યો સાથે મેં ખાવાપીવાનો વહેવાર કર્યો. તેને લઈને મ્હારી જ્ઞાતિએ મ્હને જ્ઞાતિ બહાર કર્યો. તે વખતે પણ મ્હારા મનને જરાએ ખોટું લાગ્યું નહતું. પરંતુ ત્યારબાદ મ્હને મ્હારી જ્ઞાતિની પરણેલી બાયડીથી એ છોકરા અને એ છોકરી થયાં છે અને તેઓ હાલ ઉમર લાયક થયાં છે, જેના લગ્ન સંબંધ માટે પૈસાના ભોગે મ્હારી જ્ઞાતિમાં તજવીજ કર્યા છતાં, છોકરી માટે વર મળતા નથી અને છોકરા માટે કન્યા મળતી નથી. જે મળે છે તે શુદ્ધ જાતિમાં મળે છે, અને તેવી હલકી જાતિમાં તેનો સંબંધ થએલો જોવાને હું રાજી નથી. હવે મ્હને મ્હારા કામનો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. પરંતુ શું ઉપાય? હવે તો આપના જેવા મહાત્માની કૃપા થાય અને મ્હારી જ્ઞાતિના અગ્રેસરોને આપ સમગ્રવો અને મ્હને પાવન કરી જાતિમાં લેવડાવો તો હું આપનો અત્યંત ઉપકાર માનીશ. મ્હારા વિચાર તો વિદ્યાલક્ષ્મીના વિચારથી પણ વધારે તેજ હતા પણ હવે તેને માટે મ્હને પુરતો પસ્તાવો થાય છે.

રામનાથશાસ્ત્રી—ભાઈ હવે જે તમને ખરેખરો અંતઃકલુષી પસ્તાવો થતો હોય તો, તમારા દુઃખનો નિકાલ લાવવા યત્ન કરીશું. કેમ? વિદ્યાલક્ષ્મી, જેવા જ્ઞાતિબંધનના કપાટા? એવી તો હિંદમાં અઢી હજાર જાતિઓ હશે. વળી જે સુધારક પોતાની એક જાતિના બંધનથીજ અનેક વીટબંધુનાં ભોગવે છે એમ તમને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળ્યું છે તો પછી બધી જાતિઓની સહાનુભૂતિ મેળવવી એ તો ‘ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ.’ છતાં જેમ તમારી મરજી. પરંતુ એટલું યાદ રાખજો કે તમામ હિંદુઓમાં રોટી વહેવાર અને બેટી વહેવાર ચાલુ કરવાથીજ હિંદુ કામની ઉન્નતિ

થતી હોય, તો તે સહાનુભૂતિના અભાવે “શ્વાન ચેષ્ટા*” પુરતું જ. મતલબ સહાનુભૂતિથી જે ઉન્નતિ થશે તેનો હજારમો ભાગ પણ સહાનુભૂતિના અભાવે ઉન્નતિ થવા સંભવજ નથી. પછી જેમ તમારી ઇચ્છા. તમારું મન કેટલે દરજ્જે તમારા વિચાર માટે સ્થીર છે. તે જાણવા સાથે એક રીતે પરીક્ષા કરવા માટે મેં આ ચર્ચા કરી હતી. અને તેમાં કાંઈ અયુક્ત તમને લાગ્યું હોય તો મ્હારી તો ‘સાદી બુદ્ધિ નાહી’ એમ માની મ્હારાથી કાંઈ આપું અથવાં વેતરાયું હોય તો ક્ષમા કરશો એમ મ્હારી નમ્ર વિનંતિ છે.

વિદ્યાભદ્ર—જી મહારાજ, આપના વચન અમૂલ્ય છે. આપે મ્હારાપર પરમ કૃપા કરી મ્હને રસ્તે ચડાવ્યો. હવે આપણા હિંદુનું અમે શ્રેય કરી શકીએ તેવો કાંઈ રસ્તો આપને જણાતો હોય તો તે દુકામાં જણાવશો.

ખીમચંદ—ગોડીયો ગમાણે આવવો ટો ખંડો.

રામનાથશાસ્ત્રી—સુધારો કરવાના આ જમાનામાં ઘણું રસ્તા છે જેવા કે, (૧) દાસના ભયંકર રોગથી જે છોકરાંઓ માઆપવગરના થયાં હોય, અને નિર્ધન હોય, તેમને આસરે આપવો. (૨) ગરીબ રૂંચત માટે ગુજરાનના સાધન ઉભા કરી ધંધે ચઢાવવા. (૩) દુષ્ટકાળ પીડિતોને મદદ કરવી. વિદ્યા હુન્નર વધારવા પ્રયત્ન કરવા, (૪) અને સર્વની સહાનુભૂતિસાથે દેશના કનીષ્ઠ અને મધ્યમ વર્ગને તેમજ નિરાધારને ભવિષ્યમાં ભુખ અને દુઃખથી પીડાવાનો

* કુતરાંની તમામ કામમાં રોટ્ટી તથા ખેટ્ટી વહેવાર છે પણ દરેકની દિગ્વીજય કરવાની મહત્વાકાંક્ષા હોવાથી સહાનુભૂતિના અભાવે તેમની ઉન્નતિ લાંબો કાળ ગયા છતાં પણ થઈ નથી.

વખત ન આવે તેવા રસ્તા લેવા. તેમ છતાં હજી પણ તમારા
 મમજમાં રોટી વહેવાર તથા બેટી વહેવાર કરવો એજ વિચાર
 આવ્યાં કરતો હોય તો તે દૂર કરવાની જરૂર છે. દાખલા તરીકે
 ફક્ત એક ગુજરાતનોજ દાખલો જેમાં કોળી, કણુખી, વાણીઆ
 અને આહલણની અનેક કોમ છે, તેમાં પણ ઔદીચ આહલણની
 પેટાજાતિનો તો પારજ નથી. જેઓ પૈકીની કેટલીક કોમ તો પોત-
 પોતાની પેટાકોમમાં એકબીજા સાથે જમે છે તેમ છતાં તેઓને બેટી
 વહેવાર નથી. તેઓની એકબીજાને લાણે ખપતી જાતિમાં બેટી વહેવાર
 કરવાનો તેમની સહાનુભૂતિથી તમે પ્રયત્ન કરશો, તે હજી કંઈક
 અંશે ઉત્તમ ગણાશે. પરંતુ તેટલું પણ તમે કરી શકો એમ મહેને
 લાગતું નથી. કારણ દરેક કોમને પોતપોતાની પેટાજાતિનું એટલું
 બધું અભિમાન છે કે, કોળી જેવી જાતિ પણ પોતપોતાની
 જાતિમાં એકત્ર થાય તે બનવા પણ સંભવ નથી. તો પછી તેઓ
 વાઘરી યા અરુપશ્યમાં રોટી યા બેટી વહેવાર કરે એ બનેજ-કેમ?
 વળી અરુપશ્ય લોકો જેમને ઘેર હમેશાં કામ કરે છે, તે કામ
 કરાવનાર પણ અરુપશ્યોને પોતાના ઘરમાં પંક્તિલાલ આપતા
 નથી; તો પછી તમામ હિંદુ એકત્ર કરવાની વાતજ શી? વળી
 હમેશાં દુનિઆમાં બે પક્ષ છે. અને તે કાયમ રહેવાનાજ જેમ
 કે પક્ષીઓને બે પાંખ હોય છે તેમાંની એક જતી રહે તો તેની
 ગતિમાં મુંશ્કેલી આવશે. મનુષ્યમાં પણ પગ, હાથ, આંખ, કાન
 વિગેરે માટે પણ તેમજ છે, એટલે તમે ગમે તેટલો સારો યા
 માઠો પ્રયત્ન કરશો, તોપણ બે પક્ષ તો મટવાના નથીજ. મતલબ
 જેટલી આ દુનિઆમાં પક્ષાપક્ષની જરૂર છે તેટલીજ તેમની સાથે
 સહાનુભૂતિથી કામ લેવાની જરૂર છે. વળી તમે એટલું પણ યાદ

૨. ખજો કે ઉત્તમ પક્ષને હલકી પંક્તિમાં મૂકતાં વાર લાગતી નથી, પરંતુ હલકું કોઈ પણ વખતે ઉત્તમમાં અપશે નહીં. દાખલા તરીકે (૧) તમે ઉત્તમ પ્રકારની રસોઇ તૈયાર કરાવી જમવાને માટે માળીમાં પીરસાવો અને તે જમવાને બદલે તેને ગંધાતા ખાતરના ઢગલામાં નાંખો. એટલે ખાતરના સંયોગ (કુસંયોગ) થી તેજ બોજન જમવાને પાત્ર રહેશે નહીં, મતલબ હલકી પંક્તિની સંગત થતાં તેની ઉત્તમતા નષ્ટ થઈ ગઈ.

(૨) સારું દુધ ભલે મ્હોટા જથ્થામાં હોય, તેનો જમવા માટે ઉત્તમ દુધપાક તમે કરી શકશો. પરંતુ તે ખાવા અગાઉ તેમાં મીઠાનો ગાંગડો નાંખો, અથવા જરા ઝેર નાંખો, તો તેમ થવાથી તે દુધપાક હલકી સંગતને લઈને તમારા ખાવામાં કામ આવશે નહીં. મતલબ ઘોળાં વસ્ત્રને ડાઘે લાગે છે, કાળાને ડાઘ લાગતો નથી. તેજ પ્રમાણે જે ઉત્તમ કામ છે તે હલકી કામની સંગતથી હલકી થઈ જશે, પરંતુ હલકી કામ ઉત્તમ થવા સંભવજ નથી, અને તમે તો સર્વને એકત્ર કરવા માંગો છો. પરંતુ તમારા જેવા લેભાગુ શિવાય કોઈ પણ જિંચ સ્થિતિનું માણસ (મગજના ખીગાડ શિવાય) હલકી સ્થિતિમાં જવા પ્રયત્ન કરશેજ નહીં એ નિર્વિવાદ છે. જતાં જો તમે કાયદાના બળથી તેમ કરવા માંગતાં હો તો તમારી મ્હોટામાં મ્હોટી ભૂલ છે. કારણ ન્યાયી ઇંગ્લેન્ડ સરકાર કે જેનું રાજ્યબંધારણ ધર્મ, નીતિ અને ન્યાયપર રચાયું છે અને જેમણે દરેક ધર્મનું રક્ષણ કરવાની તમામ રૈયતને મહાન કબુલાત આપી છે, તે સરકાર તમારા જેવા સુધરેલાના વિચારથી દોરવાઈ જાય, અને અઘાર કરોડ માણસની સહાનુભૂતિ આવી શુદ્ધક બાબતમાં ખોવાને

તૈયાર થાય તેમ બનવા સંભવજ નથી એમ એમ માનીએ છીએ. છતાં તેમ થશેજ એમ તમે માનતા હો. તો તેનું પરિણામ હોડ કરઝનના 'બંગલંગ'થી પણ વધારે વિપરીત આવવા સંભવ છે. વળી 'બંગલંગ' તો એકલા બંગાલા માટેજ હતો અને આ નિયમ તો આખા હિંદ માટે છે અને તેના પેટામાં ધર્મ જેવી બાબત સમાયલી છે. વળી આજે તમે હિંદુઓને જે કાયદો લાગુ કરો તે કાલે અન્ય કોમને લાગુ પાડવા પ્રયત્ન થશેજ. અને તેવી સ્થિતિમાં આખું હિંદ બંગાલની ગિઠશે. કારણ કોમી ભેદના આંતર ધર્મનું રહસ્ય વિશેષ રહેલું છે અને તેનો સંબંધ એટલો બધો ગુંથવાઈ ગયેલો છે કે, કોમેકોમનો ભેદ દૂર કરતાં તેમના ધર્મપર પ્રહાર થવાનો વખત આવશે. જે કોઈપણ હિંદી કામ સહન કરી શકશે નહીં. તેવા પ્રસંગમાં હિંદ કેવી વિપરીત સ્થિતિમાં મૂકાશે તેનો તમને ખ્યાલ પણ નહીં હોય. છતાં હું ફરીથી જણાવું છું કે ન્યાયી ખ્રીસ્તી સરકાર જેણે ધર્મ સંબંધી સ્વતંત્રતાનો મહાન 'મેગ્નાચાર્ટ' હિંદી રૈયતને બક્ષીસ કરેલો છે, તે તમારા જેવાના અયુક્ત પ્રયત્નને મંજૂર રાખી હિંદી રૈયતની ધર્મની લાગણી કદીપણ દુષ્પવશે નહીં, નહીં અને નહીંજ. અને તમે પણ જો ખ્રીસ્તી રાજના ખેરખાં હો તો, આ પ્રમાણે સરકારને આડે રસ્તે દોરવવાની તમારી યુક્તિ પડતી મૂકવાની તમને સલાહ આપું છું. તેમ છતાં જો તમે સરકારને આડે રસ્તે બહાવવા યત્ન કરશો તો તમારા જેવો દેશદ્રોહી તેમજ રાજ્યદ્રોહી બીજો કોઈ ગણાશે નહીં. અને તેવા રાજ્યદ્રોહ માટે જર્મન કેસરની માફક તમારી ન્યાયની કાર્ટમાં તપાસ ન થાય તો તે જમાનાનીજ ખુબી. વળી તમે મ્હોડેથી વાતો કરો છો એટલુંજ પરંતુ ખરે વખતે તમે પણ હલકા કામમાં નહીંજ

પડો. કારણ જો તમને અસ્પર્શ્ય લોકોની ખરા અંતઃકરણથી દાઝ આવતી હોય તો જેમ દરેક કામમાં સારા યા માઠા પ્રસંગે એક બીજાને મદદ કરવાનો રિવાજ છે, તેજ પ્રમાણે તમે પણ ‘આત્મા સો પરમાત્મા’ એ વાક્યાનુસાર અસ્પર્શ્યના લગ્ન પ્રસંગમાં—કામકાજમાં મદદ કરો; તેમના ખાનપાનમાં પીરસવા અને જમવા જાઓ; તેઓના મડદાં ઉપાડવામાં અને તેની વ્યવસ્થા કરવામાં મદદ કરો; તેમના નર્ક ઉપાડવામાં તથા તેમના નર્કના ગાડાં લઈ જવામાં મદદ કરો; તેમના દોર ઉખેલવામાં સાધનભૂત થાવ, અને તેમ કરી નાશા વિના પાછા તમારા કુટુંબમાં દાખલ થઈ તેમને અને તમારી કામને પાવન કરો અને તેમની સહાનુભૂતિ મેળવો. ત્યારબાદ તેવાં કામમાં જોડાવા તમારા અંગભૂતોને વિનંતિ કરો. અને તેમ થયા પછી જો બીજાઓને તમારા મનમાં જોડાવાની ઈચ્છા હશે, તો તેઓ આપોઆપ તમારી સાથે જોડાશે. પરંતુ સહાનુભૂતિ વિના જે કામ કરશો તે તો વૃથાજ સમજજો. આ શરૂઆત તમારાં ધારેલાં કામના પહેલાં પગથીઆં જેવી છે. શું તમે તેમ કર્યું છે કે કરી શકશો ?

વિદ્યા—ના મહારાજશ્રી, એ કામ તો ઘણુંજ વિપરીત જણાયછે. તેમજ બીજા મહારા અંગભૂતો પણ તેમાં સામેલ થાય એમ મહેને લાગતું નથી.

શાસ્ત્રી—તો પછી રોટી વહેવાર તથા ખેટી વહેવાર તમામ હિંદુ કામમાં તમે દાખલ કરવા માંગોછો તેનું શું ? તે કેટલું વિકટ છે તેનો તમને ખ્યાલ પણ નહીં હોય. વળી આ સંબંધમાં મહારે વિશેષ જણાવવાનું કે હિંદમાં દરેક કામની અંદર ધર્મનું રહસ્ય

એટલું બધું ગુન્યાએલું છે કે મહાત્મા ગાંધી જેવા સુધારાના અગ્રેસર પણ નીચે મુજબ કબુલ કરેછે:—

“જ્ઞાતિભેદના પાયાપર હિંદુ સમાજની ઈમારત ટકી રહી છે એમ મહારી સમજ છે. સર વીલીઅમ હંટર પોતે
“લખેલા હિંદુસ્થાનના ઇતિહાસમાં એક ઠેકાણે એમ લખેછે કે
“જ્ઞાતિભેદની સંસ્થા પ્રચલીત હોવાથી હિંદુસ્થાનમાં દરિદ્રતાનો
“કાયદો (Poor Law) ઘડવો પડ્યો નથી. આ વિચાર
“મહત્તે બરાબર લાગેછે. જ્ઞાતિ સંસ્થામાં સ્વરાજ્યનું બીજ છે.
“બુદ્ધિબુદ્ધિ જ્ઞાતિઓ લશ્કરી ટુકડી સમાન છે. સેનાધીપતિ
“પ્રત્યેક સીપાઇને ઓળખતો નથી, પણ તેની પાસેથી તેના
“ટુકડીના મુખ્ય અધિકારી મારફતે કામ કરાવે છે. તેજ પ્રમાણે
“જ્ઞાતિભેદના સાધનથી આપણે સમાજ સુધારણાનું કામ સેહેલી
“રીતે કરી શકીએ છીએ, અને આપણા ધાર્મિક, વ્યાવહારિક,
“નૈતિક અને રાજકિય ચક્ર ગમે તેમ ફેરવી શકીએ છીએ.

“જ્ઞાતિયોજના એ કેવળ સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. અહીંયાં
“તેને ધાર્મિક સ્વરૂપ આપી દેવાયું છે. બીજા દેશોમાં તેના
“ઉપયોગ પૂર્ણપણે ધ્યાનમાં ન આવવાથી તે સંસ્થા સ્થુલ રૂપે
“રહી, અને ત્યાં તેથી ઝાઝો લાભ થયો નહીં. મહારો વિચાર
“આવો હોવાથી જ્ઞાતિભેદને નિર્મળ કરવા સંબંધી જે યત્ન
“ચાલી રહ્યો છે તેની હું વિશ્વ છું.

મતલબ હિંદુસ્થાનની. અને તેમાં પણ હિંદુની વસ્તુ-
સ્થિતિ - બુદ્ધિજ છે. આખા હિંદમાં દરેક કોમની અંદર
ધર્મનું રહસ્ય સમાએલું છે એટલુંજ નહીં, પણ જેમ આ

દેહમાં જીવ રહેલો છે, તેમ ધર્મના અંતર ભાગમાં હિંદના જીવનરૂપ વૈદકના નિયમો રહેલા છે. ધર્મ અનુસાર વર્તવાથી વૈદકના નિયમો પણ જળવાય છે અને તેને પરિણામે મનુષ્ય દીર્ઘાયુષી થાય છે. દાખલા તરીકે હિંદુશાસ્ત્રમાં “શત સંવત્સરં લીધમા” : નો જે આશીર્વાદ યોજેલ છે તે આશીર્વાદ પોતાના જ્ઞાતિધર્માનુસાર વર્તનારને ઘણું અંશે ફળીભૂત થાય છે. જે બાબતમાં તમારા વડીલોએ ભોગવેલી તનદુરસ્તી અને લાંબા આયુષ્ય પ્રમાણુભૂત છે. તેથી વિરુદ્ધ વર્તનારની જીંદગી ટુંકી થાય છે અને તેનો દાખલો હાલની પ્રજાને યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કર્યા સિવાય હાલના સુધરેલા જમાનાને રસ્તે ચાલી, ધર્મવિરુદ્ધના મોજશોખમાં વિવેક છોડીને ચૂડી નળય છે તે છે. તે પૈકીના સમાજમાં અકાળે થતાં મરણ પ્રમાણુનો વધારો છે કે જે હાલના સુધારાને પણ કેટલેક અંશે આભારી છે. આ બાબતમાં મ્હારો પોતાનોજ દાખલો લો. મ્હારી ઉંમર સો વરસ ઝિપરાંતની છે છતાં હું કેવો તનદુરસ્ત અને મજબુત છું. જ્યારે તમે જીવાન છતાં તમારા શરીરમાં જે તાકાત છે તેના કરતાં મ્હારા શરીરમાં વધારે તાકાત છે, એમ હું માનું છું. તેનું કારણ મેં મ્હારી કામમાં રહી મ્હારા ધર્મને જળવેલો છે અને તેને લઈને વૈદકના નિયમ પણ સચવાએલા છે એટલે કોઈ પણ માદક પદાર્થના દુર્વ્યસનમાં હું પડેલો નથી. તેમજ અજ્ઞરના નાસ્તા કર્યા નથી અને હોટલો જોયાં નથી. વળી માંદગીમાં જ્યાંસુધી દેશી દવા મળી છે ત્યાં સુધી પરદેશી દવા વાપરી નથી અને તેથી મ્હારી તનદુરસ્તી સારી છે. તેથી ઉલટું તમે જે સુધરેલા આગેવાનો જેઓ પોતપોતાની જ્ઞાતિ અને ધર્મને માન આપતા નથી, અને તમારું ખમીર હિંદી છતાં દેખાદેખી માદક પદાર્થોના યથેચ્છ સેવન

કરોછો, અને 'હોટેલ'ની મોજ ઊડાવોછો. તેમાં તુર્તમાં આનંદ માનોછો અને તે આનંદની ઝુમમાં તમે જાતિ અને ધર્મનો તિરસ્કાર કરી સ્વચ્છંદી અને મર્યાદારહીત બનોછો. જેમ થવાથી આ દેશમે અનુકૂળ એવા વૈદકના નિયમ પણ સચવાતા નથી. તેનું પરિણામ (જે કે તમને બાહ્ય દ્રષ્ટિએ ખપ્પર પડતી નથી છતાં) એ આપ્યું કે તમે ઉછરતા વિદ્વાન યુવાનો, કે જેમની ઊન્નતિને માટે હિંદુ મગર છે અને ભવિષ્યમાં સારી આશા રાખેછે તેવા સારી આશા આપનાર યુવકો યુવાવસ્થામાં અનેક વખતે આપણી હિંદુ કામમાં મ્હોટા પ્રમાણમાં મરણ શરણ થાયછે. તેમ થવાનું કારણ શું તેનું તમે વિદ્વાન છતાં વિદ્યાના મદમાં ભાન પણ નથી ઝેંજ મહાન આશ્ચર્ય છે. માટે તમારી જે સુધારા કરવાની શક્તિ હોય તો પ્રથમ તમારા બીજા અંધુઓમાં મરણ પ્રમાણ વધવાનું કારણ શું તે જાણવાની અને તે મરણ પ્રમાણ શું ઊપાયથી કમી થાય તે ઊપાય યોજવાના ભગીરથ પ્રયત્ન કરવાની પ્રથમ જરૂર છે. તે સવાલ તો તમારા સ્વપ્નામાં પણ આવતો નથી અને મહાત્મા ગાંધી જેવા સર્વ માન્ય પુરૂષના મહાન વિચારને બાજુ પર મૂકી, તમામ હિંદુ કામને એકત્ર કરવા માંગોછો, તે ભુંગળ વિનાની ભવાઈ કે બીજું કાંઈ? પગ તજે આગ બજે ને લાંકા હોલવવા બંધ તે આનું નામ.

વળી જેઓના પૈસાથી તમે ભણ્યા છો, તેઓનીજ જ્ઞાતિ અને ધર્મની દુર્દશા કરવા તેમના વિચાર વિરુદ્ધ તમે તૈયાર થયા હો. તેમાં જમાના પ્રમાણે નવાઈ નથી. કારણ લાકડાનો હાથો કહાડામાં હોય તોજ તે પોતાની જ્ઞાતિનું બીજું લાકડું કાપે.

તે અનુસાર તમે ઊત્તમ બ્રાહ્મણ થઈને સુધારાને નામે બ્રાહ્મણ આદિના ધર્મનો ખવંસ કરવા તૈયાર થયા છો. એથી બીજી નીમકહલાલી અને સહાનુભૂતિ કઈ ગણાય! જે તમારે હિંદુ કામના અગ્રેસરમાં ખપવું હોય તો આવા ધર્તીગથી દૂર રહેવામાંજ તમારું મહત્વ સચવાશે. તમારા કહેવા મુજબ મહારા જે વિચાર તમે જાણુવા માંગ્યા હતા તે મેં તમને જણાવી દીધા. હવે તમને દીક પડે તેમ કરો.

સર્વે મંડળ—પૂજ્ય ગુરુજી, વિદ્યાભદ્રભાઈના વિવાદને અંગે આપે આપની વિદ્વતાનો આ પ્રસંગે અમને પ્રભું લાલ આપ્યો, જે ભૂલી શકાય તેમ નથી. હવેના જુવાનીઆગેને આથી વધારે સલાહ શું આપવી?

ખીમચંદ—કેમ વિડ્યાભડરભાઈ! હવેતો વોડાભાઈનું નાકું મુંકા ટો સાડું.

વિદ્યાભદ્ર—મહારાજશ્રી, આપે મદને જે સલાહ આપી તે યોગ્ય છે. મહારા ઊપર મહોટો ઊપકાર થયો. હવે આ કામ કરવાની મહારામાં હિંમત નથી એમ અથથી ઇતિ સુધી વિચાર કરતાં મદને જણાય છે. પરંતુ તેથી મહારી મૂખ્ય ધારણા જે હિંદુ કામની ઉન્નતિ કરવા માટે છે તે ભાંગી પડશે. તેમ ન થાય અને હિંદુ કામની ઉન્નતિ થાય એવો કોઈ રસ્તો આપની નજરમાં આવે તો તે આ સેવકને જણાવી ઊપકારી કરવા વિનંતિ છે.

રામનાથ શાસ્ત્રી—ભાઈ, મહારા વિચાર જુના જમાનાના છે તે વખતે તમને પસંદ આવશે કે નહીં તે સંશય છે. છતાં જ્યારે

તમે મહને પુછોછો, ત્યારે ફક્ત હિંદુ કામની નહીં પરંતુ તમામ હિંદી પ્રજાની જેથી ઉન્નતિ થાય તે આખતમાં મહારા વિચાર જણાવું. પ્રથમ તો દરેક હિંદીઓએ એક બીજા સાથે સહાનુભૂતિથી અને પવિત્ર પ્રેમથી વર્તવાની જરૂર છે. જેવા પ્રેમ અને સહાનુભૂતિનું મધ્યબિંદુ હાલમાં 'યુનાઇટેડ સ્ટેટસ' છે. આપણા દેશમાં પણ સ્વર્ગસ્થશ્રી દાદાભાઈ, માનનિય ગોખલે, સર ફીરોજશાહ મહેતા, સર વીલીઅમ વેડરબર્ન, મી. હુયુમ વિદુષી એની બીસાંટ, મહાત્મા ગાંધી, નામદાર મહમુદાબાદના મહારાજા, માન્ય હસન ઈમામ, અમીરઅલી, શ્રીયુત પટણી અને સર સીંહા વિગેરે મહારથીઓ સહાનુભૂતિના સ્થંભ તરીકે છે. જો કે ચાલતા સમયમાં હિંદ જે હકને લાયક છે તેથી પણ વિશેષ હક હાલની લડાઈથી નામદાર સરકારને જે અનુભવ થયો છે તેને લઈને નામદારશ્રી શહેનશાહની કૃપાથી તમેને મળશે. છતાં પણ નામદાર શહેનશાહશ્રી તેમજ શ્રીડીશ સામ્રાજ્યના પૂર્ણ પ્રેમને પાત્ર થવાની તમે ઈચ્છા રાખતા હો તો મહારા મનમાં એક નવીનજ યોજના આવી છે તે હું તમેને જણાવું.

હાલનો ચાલતો ઇતિહાસ આપણને શું જણાવે છે ? રૂશીઆ, જર્મની ને ઓસ્ટ્રેલીઆ જેઓએ પોતાની રૈયતની સહાનુભૂતિ વિના હાલનો રણરંગ મચાવ્યો છે તેમનાં મહાન રાજ્યો નષ્ટ-પ્રાય જેવાં થઈ ગયા છે. તેથી વિરુદ્ધ આપણાશ્રી નામદાર શહેનશાહે રૈયતની સહાનુભૂતિથી ઈન્સાફને ખાતર શહેનશાહતને આ લડાઈમાં જોડ્યું. જેથી પરિણામે તેજ રૈયતે આપણા નામદાર શહેનશાહને લડાઈના કામમાં યોગ્ય મદદ આપી જેને લઈને થએલા વિજયથી આપણા નામદારશ્રી શહેનશાહ આખા

શહેનશાહતના અપૂર્વ માનને પાત્ર થયા છે. આપણા હિંદુ શાસ્ત્રમાં રાજાને દેવાંશી અથવા દેવતુલ્ય માનેલા છે તેના અનેક દાખલાઓ ઇતિહાસમાં છે. એટલુંજ નહીં પણ રામાયણ અને મહાભારત જેવા ઐતિહાસિક ગ્રંથોથી જણાશે કે પોતાના રાજાઓને દેવતુલ્ય માનવામાં જે હિંદુ પ્રજા પોતાનું ગૌરવ સમજે છે, અને હાલના વાતાવરણથી તો એમ જણાશે કે તમામ હિંદી પ્રજા આપણા શ્રી નામદાર શહેનશાહ પ્રત્યે અપૂર્વ પ્રેમભાવ બતાવેછે અને હવે પછી જે હકો હિંદી પ્રજાને મળશે તેથી ઓર તે પ્રેમમાં વધારો થશે.

ભાઈઓ, મહારા લાંબા અનુભવપરથી કહું છું કે આપણા પર લાંબા વખતથી નામદાર બ્રીટીશ સરકારનો અમલ છે અને તે અમલથી રૈયતના જન, માલ અને ધર્મની સલામતી પ્રતિદિન વિશેષ જળવાતી જાય છે કે, જેવી સલામતી બ્રીટીશ અમલ પહેલાંના કાળમાં લાંબો વખત સુધી બીલકુલ ન હતી. વળી બ્રીટીશ રાજ્યમાં નહાના મોટાં દેશી રાજ્યો પણ પોતપોતાના રાજ્યો શાંતિથી ભોગવેછે વિગેરે બપકાર માટે આપણે નામદાર શહેનશાહશ્રીના આભારી છીએ. અને જ્યારે તેમ છે ત્યારે તેવા જિત્તમ બ્રીટીશ રાજ્યના અમલની હિંદને હમેશને માટે જરૂર છે, કે જેની શીતળ છાયામાં આપણે હાલની ભયંકર લડાઈમાં પણ સુરક્ષિત રહ્યા છઈએ. હવે આજ લાંબા વખતથી હિંદને ત્રિદોષ થયો છે. એટલે અનેક ભાષા અનેક કામ અને અનેક ધર્મ એ ત્રણ શુભ ભેળાં થયાં છે. જે કે તમામ દેશોમાં એક યા બીજી રીતે આ પૈકીની કોઈપણ સ્થિતિ મોજુદ તો છે કે જેને લઈને ભૂતકાળમાં ઘણા કલહો થયા છે. પરંતુ તેમાં પણ હિંદની સ્થિતિ

વધારે વિપરીત છે અને ગમે તેટલે વરસે પણ તેનું કોઈપણ રીતે સમાધાન થવા સંભવ નથી એમ હાલના વાતાવરણથી જણાય છે. અને જ્યાંસુધી તેવું સમાધાન ન થાય ત્યાંસુધી સામ્રાજ્યની મદદ સિવાય હિંદુસ્થાનમાંથીજ કોઈ હિંદનું રાજ્ય-તંત્ર ચલાવવા શક્તિવાન થાય તે આશા આકાશ કુસુમવત્ છે અને તે કારણથી પણ હિંદ અને હિંદીઓની ઊન્નતિ માટે હિંદને બ્રિટીશ રાજઅમલની હમેશને માટે જરૂર છે. ગંજીફાની રમતમાં એકકો સૌથી વધારે બળવાન હોયછે. તેજ એકકો એટલે રૈયતની સહાનુભૂતિ અથવા એકમત. તેના કરતાં પણ હુકમનો એકકો વધારે બળવાન ગણાય છે. તેજ આપણા નામદારશ્રી શહેનશાહ કે જેમના રાજ્ય અમલ તથા હુકમની હિંદને પૂર્ણ જરૂર છે. આ દ્રષ્ટાંત પ્રમાણે હિંદ-(એકકો) અને બ્રિટીશ શહેન-શાહત (હુકમનો એકકો) નું જોડાણ વધારે દૃઢ બનાવવા માટે મહારી માન્યતા પ્રમાણે એવી ગોઠવણ થવાની જરૂર છે કે, જેમ નામદાર શહેનશાહશ્રીના વડા પુત્રને 'પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ' કહેવામાં આવેછે તે અનુસાર શાહી કુટુંબના કોઈપણ 'પ્રીન્સ'ને યા તેવા કોઈ પુરૂષને 'પ્રીન્સ ઓફ ઈન્ડીયા' અથવા તો એવી બીજી કોઈ સંજ્ઞા આપીને તેમને હિંદુસ્થાનની ગાદીપર (સમયાનુસાર અને યોગ્યતા મુજબ યોગ્ય મુદત સુધી વારાફરતી) બિરાજવા માટે ગોઠવણ કરવી. અને તેઓ પોતાનાજ વતનમાં હોય એવી રીતે સ્થિરતાથી શાહી હુકમ મુજબ હિંદમાં રહે. હિંદને સુખી થવાનો તેમજ તેની ઊન્નતિનો આ એકજ માર્ગ છે, અને તે માર્ગ મૂળે ઉત્તમ જણાતાં તમારા કહેવાપરથી મેં તમને કહી બતાવ્યો છે.

(સર્વેને નમસ્કાર કરીને) ભાઈઓ, આજ જે વિષયોની ચર્ચા થઈ તે ઘણી ગહન છે. જેનાપર મ્હોટાં મ્હોટાં પુસ્તકો

લખી શકાય તેમજ તેની ચર્ચા કરવામાં વખત પણ ઘણો જોઈએ. પરંતુ રાત્રિ વધારે જવાથી સૌ મંડળીના મન પોતપોતાને ઘેર જવાની પ્રવૃત્તિમાં છે એમ મ્હને જણાતાં આ વિષય ટુંકામાં આટોપી લીધો છે તે ખાતે ક્ષમા માગું છું. એટલું કહી શાસ્ત્રીજી પોતાના મુકામપર જવા ઉભા થયા.

તમામ શ્રોતા મંડળે પણ ઉભા થઈ તેમને અપૂર્વ માન આપ્યું અને તેમની ઊત્તમ સલાહ માટે અંતઃકરણથી તેમનો આભાર માન્યો અને પ્રસંગોપાત દર્શનનો લાભ આપવા મહારાજશ્રીને વિનંતિ કરી. મહારાજશ્રીએ તે વિનંતિ સ્વીકારી સૌને પોતપોતાને ઘેર જવા આજ્ઞા કરી. અને વિદ્યાભદ્રને દરેક કામની શરૂઆત કરતાં પહેલાં તેના લાલાલાભનો વિચાર કર્યા બાદ જોઈ સર્વે જનસમાજને લાલ થાય તેવાં કામો કરવાની સૂચના આપી.

વિદ્યાભદ્રે શાસ્ત્રીજીના પગમાં પડી દંડવત્ કરી ઊપકાર સાથે તે આજ્ઞા સ્વીકારી.

મહારાજશ્રીએ પોતાના સ્થાનપર જતી વખતે ‘વંદે-માતરમ’ની ત્રણ વખત જય બોલાવી. શ્રોતાજનોએ તે જયનાદ ઉપાડી લીધો. તે જયધોષના અપૂર્વ નાદથી હું જાગી બિડ્યો, અને જોઈઉં છું તો મહારા મકાનમાંજ હું સુતેલો હતો.

સ્વપ્નામાં જોએલા તથા સાંભળેલા આ સંવાદની અસર મહારાથી બુદ્ધાય તેમ નથી અને તેથી. મ્હને તો ઘણોજ આનંદ થયો છે. જનાં તે યોગ્ય છે કે કેમ તેનો નિર્ણય પ્રિય વાંચક વર્ગને કરી લેવા મહારી નમ્ર વિનંતિ છે. ॐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

વર્તમાન હિંદુ ધર્મ, સમાજ અને રૂઢીઓ વિષે કેટલાક અભિપ્રાયો.

—:૦:—

સર એડવીન આર્નોલ્ડ વિલાયતની સ્વયંવરની રુઢિને
હાલની હિંદુ રુઢિ સાથે સરખાવતાં લખે છે કે:—

“ધણા પાશ્ર્વત્ય દેશો કરતાં પૌર્વાત્ય દેશોમાં ખરાં સુખી-
ગૃહો અને આનંદમય સંતોષી જીવનોનું પ્રમાણ વધારે આવે છે.
એવું સત્તાવાર આંકડાઓથી પુરવાર થઈ શકે એમ હું માનું છું.
પશ્ચિમમાં સ્નેહ-લગ્નને પરિણામે ધણીવાર ગંભીર ભૂલો, સાહસિક
નિશ્ચયો અને દયા ઉપજાવે તેવી નિરાશાઓ જોવામાં આવે છે;
જ્યારે પૂર્વમાં યુવાનોને માટે, ઠાવકા અને સંસાર વ્યવહારના
અનુભવી વડીલો સંભાળપૂર્વક સારી પસંદગી કરે છે. તરતના
આકસ્મિક સ્નેહથી આકર્ષાયેલાં અને ભવિષ્યમાં ઉજળાં સ્વપ્નાંજ
જોનાર યુવાન જોડાઓમાં આ ગુણોનો અભાવ હોવાથી પાશ્ર્વત્ય
દેશોમાં માઠાં પરિણામો આવે છે. પૂર્વમાં તેમ નથી. વળી લગ્ન
બંધન તરફ ઓછી કાળજી અથવા સંભાળને લીધે હિંદુઓમાં
આવો આચાર પ્રચલિત છે એમ નથી; એ લોકો લગ્નનો પૂર્ણ
અર્થ, એની જવાબદારીઓ અને ગંભીરતા સ્પષ્ટ જોઈ છે અને તેથીજ
પૂર્વમાં આ જુનો સંપ્રદાય દ્રષ્ટિએ પડે છે.”

આપણી સ્ત્રીઓ સંબંધી લખતાં મીસસ ગ્રિસાંટ કહે છે કે:—

“વીરતા, બળ અને રાજ્ય કરવાની શક્તિ વાળી, તથા
સતીત્વ, અને ટેકને માટે પોતાનો જીવ આપનાર સ્ત્રીઓનાં દ્રષ્ટાંતો
જોટલાં હિંદના ઇતિહાસમાં છે તેટલાં ઈંગ્લેન્ડના ઇતિહાસમાં મળવાં
અશક્ય છે.”

સીસ્ટર નિવેદિતા સ્ત્રીઓ વાસ્તે નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

“એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે એશીયાટિક વિચારોનું તથા ભાવનામયતાનું હિંદુ મુખ્ય સ્થાન છે. અન્ય દેશોમાં આપણને ફક્ત ઉદાહરણો જ મળશે, જ્યારે હિંદમાં તો એ વિચારો સાક્ષાત નજરે પડે છે. હિંદમાં કુટુંબજીવનની પવિત્રતા તથા મીઠાશ મહાન સંસ્કારિતાની પદવીએ પહેંચી છે. ત્યાં પત્નીત્વ એક ધર્મ ગણાય છે; માતૃત્વ એ સંપૂર્ણતાનું સ્વપ્ન છે અને મનુષ્યનાં અભિમાન તથા રક્ષણ કરવાની પ્રેરક બહુ ઉચ્ચ કોટિએ પહેંચ્યાં છે.”

ડૉક્ટર એ. કે. કુમારસ્વામી લખે છે કે:—

“જાતિ વિષે પૂર્વનો અને પશ્ચિમનો મત સરખાવતાં જણાય છે કે પાશ્ચાત્ય મત બ્રષ્ટ અને પ્રાકૃતિક છે. સ્ત્રીઓ માટે પશ્ચિમમાં જેમ હલકા વિચારો પ્રવર્તે છે તેમ પૂર્વમાં નથી. પૌર્વાત્ય દેશોમાં સ્ત્રી જાતિ પૂજ્ય ગણાય છે, યુરોપીયનને મન સ્ત્રી એ આનંદનું સ્થાન છે.”

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ સાક્ષર રા.રા. ઉત્તમલાલ ત્રીવેદી બી.એ., એલ.એલ. બી. જ્ઞાતિસંસ્થા વિષે નીચે મુજબ જણાવે છે:—

“સમુદાયની એકતાના વિભાગ રૂપે જ્ઞાતિને જોવી ક્ષણવાર અંધ કરી વ્યક્તિની વિવિધતાની અને પૃથક્તાની મર્યાદારૂપે જ્ઞાતિને આપણે જોઈએ ત્યારે એની પાછળ રહેલું એક સત્ય આપણને સમજાશે. જ્ઞાતિ એ ગૃહ આચારવિચારમાં સમાનતાવાળા, વિવાહ સંબંધથી જોડવાને પાત્ર એવા કુટુંબોનો સમુદાય છે. વિવાહથી સંબંધ થઈ જેમ સ્ત્રીપુરૂષ પોતાનું પૃથક્ત્વ દામ્પત્યધર્મમાં વિલીન કરે છે, પ્રજેતપાદન પછી તેજ દમ્પતિ પોતાના કુટુંબમાં પોતાનું પૃથક્ જીવન વિલીન કરે છે, તેમ કુટુંબો વિવાહથી સંબંધ

પામેલા અથવા સંબંધ પામી શકે તેવા કુટુંબો સાથે એ-
કુટુંબના જેવો વ્યવહાર આચરી કુટુંબનું પૃથક્ત્વ કંઈક અંશે
વિલીન કરે છે. આ માર્ગથી ગૃહ આચારવિચારની સમાનતા-
એકતા જળવાય છે, ધન, યૌવન, પ્રભુતાદિકથી ઉત્પન્ન થતી
ઉચ્છ્રંખલતા કંઈક અંશે દબાય છે, અને કુટુંબ સમુદાયની સેવા
કરવાના અભિલાષથી અથવા તેમના સહભાવની અકાંક્ષાથી મનુષ્ય
અનેક પ્રકારના સત્કર્મો કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. આર્થિક જીવનમાં
તેમ મહાજન આદિ સંસ્થાઓ સમુદાયલિત સ્વલિતનું તાદાત્મ્ય
કરવામાં ઉપયોગી થાય છે, રાજ્યજીવનમાં જ નગર, રાષ્ટ્ર ઇત્યાદિ
સંસ્થાઓ સમુદાયના લિતને અવિરોધી થાય તેવી રીતે સ્વલિત
સાધવાની અનુકૂળતા કરી આપનારી અને સમુદાયનો ઉત્કર્ષ સાધ-
વાના સાધન રૂપ સંસ્થાઓ છે તેમ જ્ઞાતિ એ ગૃહ જીવનના સદ્
અને અસદ્દનો વિવેક કરાવનાર, તેવા વિવેકને રૂઢ કરનાર “સ્વ”
ની પશુતા મર્યાદિત કરનાર, અને તેના દિવ્ય અંશને ઉત્તેજન
કરી વિકસાવનાર, અમુક કુટુંબસમુદાયમાં સ્વતાને કુખ્યાડનાર
એક ઉપયોગી સાધન છે.”

સર મોનીયર વીલીયમ્સ પોતાના ‘હિંદુ ધર્મ’ નામના
ગ્રંથમાં આપણા ધર્મ સંબંધી નીચે મુજબ લખે છે:—

“હિંદુ ધર્મ, એ સર્વવાહી, સર્વાનુકૂળ, સર્વવ્યાપી, અને
સર્વસંગ્રહી છે. તેમાં અધ્યાત્મવિજ્ઞાન છે તેમજ પદાર્થવિજ્ઞાન પણ
છે, રહસ્ય દર્શન છે તથા સામાન્ય દર્શન પણ છે. કર્તૃવાદ પણ
છે, અને કર્મવાદ પણ છે, યુક્તિવાદ અને અયુક્તિવાદ પણ છે,
દક્ષિણ માર્ગ છે અને વામ માર્ગ પણ છે. કર્માસક્ત તેમજ ભોગા-
સક્ત, નીતિવાન તેમજ ભક્તિમાન, તર્કપરાયણ તેમજ શુદ્ધિપરાયણ

અને તત્વજ્ઞાસુ તેમજ વિચારશીલ એ સર્વ પ્રકારના મનુષ્યોને માટે તેમાં લિન લિન માર્ગ છે. યજ્ઞાદિ ક્રિયાઓમાં નિરત મનુષ્યોને પણ તે સર્વ રીતે સંપૂર્ણ જણાય છે; અથોનું પ્રમાણ નહિ માને- નારા અને શ્રદ્ધાનોજ સ્વીકાર કરનારાઓને પણ તેથી બહાર જવાની જરૂર નથી; વિષયસુખમાં નિરત મનુષ્યો પણ તેમાં રહીને પોતાની વાસનાઓ તૃપ્ત કરી શકે છે; જીવાત્મા તથા પરમાત્માના સ્વરૂપનો વિચાર કરવામાં, પ્રકૃતિ તથા પુરૂષનો સંબંધ સમજવામાં તેમજ જીવની પૃથક્તાનું રહસ્ય અને દુઃખનું ક્ષણ જાણવાનો યત્ન કરવામાં વળી જોયો આનંદ માનતા હોય, એવા સર્વ પ્રકારના તર્કશીલ મનુષ્યો પણ આ ધર્મમાં પોતાનો અભિધાન પરિપૂર્ણ કરી શકે છે.”

સ્વ. સર વીલીયમ હૅન્ટર કહે છે કે:—“હિંદુઓ, આખા દુનિયામાં એક સૌથી વિશેષ સહનશીલ ધર્માવલંબીઓ છે.”

મી. મન્મથ સી. મલિક ઍરિસ્ટર-એટ-લૉ જેમને ‘ડીયલસ’ અને ‘ધી રીલીજીયન ઍન્ડ એકઝીસ્ટન્સ’ ન અગત્યનાં પુસ્તકો લખ્યા છે તેઓ કહે છે:—

“નૈતિક જીવન ગાળવામાં અને ધાર્મિક શિક્ષણમ દેશીઓએ પરદેશીઓ પાસેથી કાંઈ પણ શીખવાનું નથી.”

—:૦:—

પ્રકાશક—ઠાકોરલાલ ડોહાલાલ મહેતા.

[૧૦૨૫

ડેકાણ—૧૧૪, કાલકાદેવી રસ્તો, મુંબઈ.

છાપનાર—શા. મમનલાલ જગજીવનદાસ,

ડેકાણ— શ્રી ‘સરસ્વતી’ છાપખાનું, ૩૫૬, નાગદેવી રસ્તો,

